

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ,
ԲԱՐՈՅՍԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

ԹԻԻ ԺԲ.

ՏԱՐԻ ԺԷ.

ԳԵԿՏԵՄ. 34

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ. Ճշմարտութեան դօրութիւնը (Թարգմ.) Գ. Ե. Ա.	523
Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ Պատմութիւն (Հարու- նակելի) Յ. Վ. Մ.	534
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Ֆարբիցիոս զրամայ. (Հարունակ. եւ վերջ) Զ. Տ. Զաքարեանց.	540
Պատգամ (բանաստ) Գ. Մ. Օհանջանեանց	560
ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Թղթակցութիւն Եղեսիայից	565
Յուցակ բաժանորդաց Արարատայ ներկայ ԺԷ. շրջանի	563
Բովանդակութիւն ներկայ ԺԷ. շրջանի	568
ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՔ.	570

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՄՆԻ.

ՌՅԼԳ—1884

“ԱՐԱՐԱՏ”

ԱՄՍԱԳԻՐ

Կը հրատարակուի ամիսը մի անգամ. բաժանորդագրութիւնը տարեկան է եւ սկսւում է Յունվար ամսից. բաժանորդագրինն է Ռուսաստանում՝ 4 ռուբլի. Տաճկաստանում, Պարսկաստանում եւ Եւրոպայում՝ 5ր. Հնդկաստանում 6. ր. Ծրագիրն է.

**ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ
ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.**

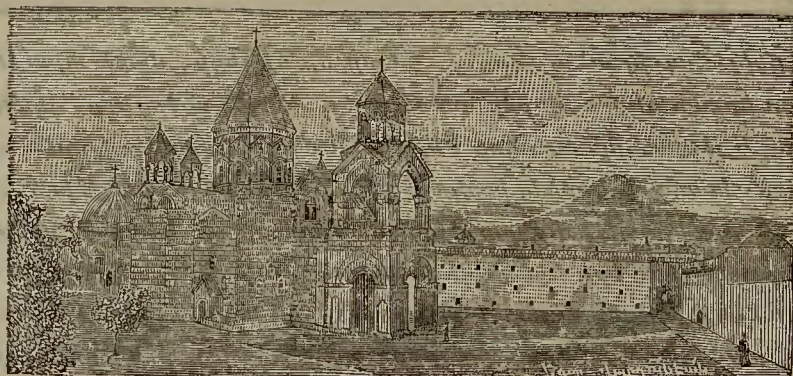
Արարատում կը հրատարակուեն նաեւ Վեհափառ Կաթողիկոսի եւ Սինոդի կողմից եղած Վարչական այլ եւ այլ հրահանգութիւնները եւ Սինոդի օրագրութիւններից քաղուածներ:

Արարատում կը հրատարակուեն յիշատակարաններ՝ իբրեւ պատմականադիւր. կարտատպուեն լրագրներից իւրուզղութեանը յարմար յօդուածները, ղետեղելով ըստ բովանդակութեան:

Կը հրատարակուեն նաեւ լուրեր Եւ այլք՝ վերնագրով:

Հայաքնակ քաղաքներում եւ գաւառներում ստորագրուել ցանկացողները թող գիմեն տեղական Հոգ. իշխանութեան գործակալներին կամ ուղղակի Ս. Էջմիածին. հասցէն ՅԳՄԻԱԴՅԻՆԵՆ. Типогр. Комитетъ Տպարանական Ժողովին:

Սայր Լթուոյս՝ Տպարանի գրատան գրքերը վաճառվում են գումարով առնողներին 20% զիջումով: Գնել ցանկացող գրավաճառներին, դպրոցների հոգաբարձուներին և այլոց կուզարկուի գրքերի ցուցակը՝ երբ նորա գիմեն Տպարանական Ժողովին:

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

7

ԹԻԻ ԺԲ. — ՇՐՋԱՆ ԺԷ.

1884

ՏԱՐԻ ԺԷ.

ԴԵԿՏԵՄ. 31.

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Երկրի պատգամաւոր, սուրբ ճշմարտութիւն, յուսոյ աստղ՝ ամուսնած գիշերը, մոլոր միջոցին դու լոյս ծագեցիր. կասկածանքի միջոցին մխիթարութիւն բերիր. ինչ որ կեղծ է ու մօտենում է քո լուսին, ոչնչանում է, իմաստունների կեղծ ճարտարութիւնը քո դօրութիւնից հալածվում, անհետանում է. Ստեղծողի վառած կրակը թո՛ղ շարունակ լոյս տայ սրտերի մէջ, մինչեւ որ մարդիկ սեղա կապուած միմեանց հետ, միայն Աստուծոյ խօսքին հնազանդին. Ո՛վ ճշմարտութիւն, որտանց կցանկամ ես քո կողմէ լինեմ, քեզ համար կուսեցի՞մ, մարտաբոլ, քեզ հաւատաւորիմ մնալ. թո՛ղ աշխարհքս աշխարհքով անց կենայ, դու հօ յաւիտեան կմնաս.

Մարդոյ որդին Յիսուս Քրիստոս այս խոր միտք. ունեցող խօսքերն ասաց Նիկողիմոս անունով Հրէից այն իշխանին, որ գիշերը եկել էր աստուածային ուսուցչի մօտ ճշմարտութիւն սորվելու. «Բայց այս է գառաստանն, որ Լոյսն աշխարհք է եկել, եւ մարդիկ խաւարը աւելի սիրեցին քան թէ լոյսը, պատճառն որ իրանց գործերը չար էին: Ով որ չար բան է անում, ատում է լոյսը, որ իւր երեսին չասեն գործերը. բայց ով որ ճշմարտան է անում, նա գէտի լոյսն է գալիս, որ իւր գործերը յայտնի լինին թէ՛ Աստուծով գործուեցին»: Նաղօրեցի աստուածային իմաստունի այս ասած խօսքերի մէջ մի գեղեցիկ՝ շատ անգամ՝ միակ մխիթարութիւն կայ անխափ հոգւոյ տէր մարդոց համար:

Ազնիւ Հոգւոյ տէր մարդոյ Համար մի գեղեցիկ մխիթարութիւն է, որ իրանք վերջը՝ վերջը ականատես և ակամքալուր վկաները ունիւն է լինին օրուայ լոյսը ծագելուն ընդհանրապէս վայրենացած վարքի, խաւարի գործերի վրայ. կոտենեն ճշմարտութիւնն, որ վերջապէս կյալթի երկար ժամանակ աստուածացուցած սուտին, հպարտ կեղծաւորի երեսի վերայ դրած դիմակը կհանի, գէն կը ձգի, հաւատի վերայ անտեղի սրախօսութիւններ ասող ու ծիծաղողի անհամ ու անմիտք խօսքերը ջարդ ու փշուր կանի, իշխոսնութիւն բանեցնել սիրող խորամանկ վարխեցուն հողի հետ կհաւասարեցնի:

Ազնիւ Հոգւոյ տէր մարդոյ Համար մի գեղեցիկ մխիթարութիւն է, որ ճշմարտութիւնը վերջապէս կյալթի և անարգութեամբ ու ծաղր եղած տառաքինութիւնը, անպատիժ ոսնակով եղած իրաւունքն իւր տեղը կգտնի այն ժամանակ, երբ որ լաւ Հոգւոյ տէր մարդիկը իւրեանց աչքովը կոտենեն, որ երկնիքի ու երկրի վերայ այլ ևս սուրբ բան չմնայ. երբ որ կոտենեն ուսումն անտառ ու լուսաւորութեամբ մարդոց Քրիստոսի վերայ ծաղր անելու կերպով նայելն և հաւատից ամաչելն այնպէս, ինչպէս որ մարդ իւր արած երեխայութիւնից է ամաչում. երբ որ կոտենեն թէ՛ ինչպէս աւելի մեծ բազմութիւն մարդոց, բարձի թողի եղած կառավարութիւնների և ուսուցիչների կողմից՝ ու իրանց գլխին մնացած, սիրտ չդիմանալու թերահաւատութեան, խոր ու թանձր տգիտութեան մէջ իբրեւ ցեխի մէջ խրուած ու թաղուած են, ոչ իրանց մարդկային արժանաւորութիւններն են ճանաչում, ոչ Աստուծոյ վերայ մի արժանաւոր գաղափար ունին, և ոչ իրանց յաւիտենական կոչման մասին. երբ որ կոտենեն թէ՛ ինչպէս եկեղեցականներն, Աստուծոյ խօսքը, Յիսուսի տառած ուսման քարոզիչներն իւրեանց կոչման սուրբ պարտականութիւնները միայն հացի համար են կատարում, իբրեւ մի արհեստ բանեցնում. երբ որ կոտենեն թէ՛ ինչպէս հասարակ ժողովրդին՝ իրանց տգիտութեան մէջ հաստատում են, այն տգիտութեան մէջ, որոյ վերայ իրանք ծիծաղում են ու ծաղր անում. մարդասիրութիւն են քարոզում, ու մի և նոյն ժամանակ իրանց իրաւունք են տալիս ուրիշներին ատելու, նոցա որոգայթ դնելու, դաւաճանութիւն անելու. ամբարտաւանութեան ատող, ու հակառակ են ձեռնում, բայց սիրտները իշխանութիւն բանեցնելու կրակովն այրվում:

և այն մարդուն, որ իրանց անարգութեամբ գործերը անահ՛ աներկիւղ յայտնումէ, հալածելով մինչև բանան են տանում:

Ազնիւ մարդոց համար մի գեղեցիկ միտքութիւն է գիտեալը թէ՛ վերջապէս կգայ, կըհասնի այն օրերը, որ ճշմարտութիւնը կը յայտնուի իբրև վրէժխնդիր իրան անարգողներին և կը խայտառակի թէ ժամանակիս և թէ ապագայումն աշխարհքումն ապրող մարդոց առաջը աղքերի իրաւունքները բռնաբարողներին, գերեբար կեղծաւորողներին և աստուածացնողներին այն մարդուն, որ մի կարճ ժամանակ յաղթանակ է կանգնել. ժողովրդեան արիւնը ծծողներին, որոնք երկիրների սահմաններին փոխում, որ լիութեան մէջ փառաւոր ապրեն, խարդախ դատաւորներին, որոնք իրաւանց և արդարութեան ոչ թէ ծառաներն են, այլ վաճառողներն. անհաւատարիմ պաշտօնեաներին, որոնք իրանց ձեռքի տակի մարդոց հետ խտուրտեալք են վարվում ու նեղութիւններ տալիս: Ահաւոր դատաստանի օր կայ այն մարդոց առաջն, որոնք իրանք իրանց քրիստոնեայ են ասում ու քրիստոնէութեան նշան չկայ վրաները, որոնք Աստուծոյ տեղ իրանց սեպհական օգուտն են պաշնում: Բայց այս է դատաստանն որ լայն աշխարհ է եկել: Այո, եկել է: Զո՛ւր էք յոյս կապել ձեր արարմունքն վարպետութիւնով աշխարհքի աչքիցը ծածկելու: Զո՛ւր տեղն էք յոյս կապում ձեր ունեցած անունովն, աղղեցութիւնով և իշխանութիւնովն, որ այժմ ունիք, ձեր խարդախութիւններն արդէն հասկացած համարձակ մարդոց աչքը վախեցնելու: Ի զուր էք աշխատում ձեզ հետ կապելու բարեկամութիւնով, սարգեններով, վարձատրութիւններով այն մարդոց, որ ձեր գաղանի ամօթալի գործերը գիտեն: Կլուանայ այն օրը, որոյ մէջը ձեր ժամանակի ու ձեզանից յետոյ ապրող մարդիկը ձեր դատաստանը կանեն:

Մարդիկ, ասումէ Յիսուս, խաւարն աւելի «իւրեքն քան ի լայն» որովհետեւ իրանց գործերը չար էին: Երբ որ Յիսուս աշխարհք եկաւ, մարդոց աւելի քան թէ մեծ մասը ստոր զգայականութեան մէջ կորել էին: Ազատութիւնն աշխարհիս երեսից բարձուել էր. միայն բռնակալներ ու անկամք գերիներ կային, որոնք իրանց յանդուգն, ամբարտաւան, քմահաճոյ իշխողներին խուսկ էին ծխում: Իշխողները միայն իրաւունքների աէք էին, իսկ հպատակ աղգերը միայն պարտականութիւններ ունէին կատարելու: Բռնակալներ

գոռողութեան համար ազգեր պէտք էր անլիբջ պատերազմների մէջ արիւն թափէին: Հազար ու մի աստուածների սեղաններ էին կանգնել, բայց դէպի տիեզերքի անտեսանելի կենդանի Աստուածն քիչ մարդիկ էին հոգւով ու մտքով բարձրանում: Դպիրները ղիճումէին սուրբ զրքի ամեն տեսակ մեկնութիւններ տալու չկերայ, այլ և ոյլ ծայրայեղութիւնների մէջ ընկնելով: Բայց Աստուծոյն հոգւով և ճշմարտութեամբ երկրպագութիւն անելն և նորա՝ մարդիկ երջանկացնելու՝ պատուիրածները պահէին ու կատարելը երկրորդական բան էր երևում: Փարիսեցիքը տաճարների մէջ բարեպաշտութիւն էին վրաներիցն երևեցնում, կամ կուրացնում էին ժողովրդին առերևոյթ առաքինութիւնով, ամեն կերպով յորդորում էին զոհեր անելու, սպսեր պահելու և ուրիշ արտաքին աստուածապաշտական գործեր կատարելու, բայց իշխող մութիւններից մարդոց սիրտը մտքուր պահելուց հեռու էին: Թողալու զընդունալու պաշտութեան և տգիտութեան խաւարի մէջն էր: Այլ որ համարձակւում էր օրէնքի լուսաւոր մեկնութիւնը տալու, ասում էր, հալածւում, բանտ մանում՝ կամ թունաւորւում էր, և երբեմն՝ կրօն անարգողի անուն էր ժառանգում, երբեմն ժողովուրդը ճանապարհից հանող հրատարակւում, երբեմն էլ մարդոց գլխից խեղապէս հանող խռովարար համարւում: Ինչու որ մարդիկ խաւարն աւելի էին սիրում՝ քան թէ լոյսը, որովհետև իրանց գործերը չա՛ր էին:

Բայց Յիսուս, ճշմարտութիւն յայտնողը, եկաւ և խաւարի մէջը լոյս բերեց: Նա մարգկային իրաւունքների և սրարտաւորութիւնների, նշանակութեան և յոյսերի ճանաչումը ոչ միայն մի քանի գիտունների սեպհականութիւնն արեց, այլ տարածեց տղգի բոլոր անգամների մէջը, տարածեց ամենայն ազգերի մէջը: Ամենազքատ մարդն անգամ՝ ընդունեց նորա առած այգալիսի ուսումը՝ ամենաուղէտ մարդն անգամ՝ հասկացաւ նորա ասածներն ու պատուիրածները:

Այն ժամանակ մարդ— թագ ու սրակ համարուած միութիւնները դողալին, ինչու որ տեսան թէ՛ իրանց վերջը եկել է: Այն ժամանակ ահաբեկողի մէջ ընկած բռնակալները սարտախեցին, ինչու որ վախենում էին որ ճշմարտութեան հետ ազատութիւնը աշխարհը կմտնի: Այն ժամանակ կատաղեցան սոռո քահանայքը, ինչու որ այժմ ամեն մէկը նորոնցից ճանաչեց իւր անարժանութիւնը, և

թէ ճշմարիտ քահանայութիւնը հագուտի մէջ է: այլ խնայողութեան ու հոգւոյ սրբութեան մէջ: Այն ժամանակ կատարեցին չարագործները ինչու որ բռնութեան խօքերն ու հրամանները էլ տեղ չի պիտի ունենային: ինչու որ էլ կարելի չէր մեղքերի թողութիւն ստանալ Երկնաւորից՝ միայն արտաքին քարեպաշտական գործերով: Սորա համար նոքա հալածեցին Յիսուսին, որ աշխարհքի լոյս էր դարձել և քաջաբաշտ արան նորան խոչելու: Պատճառը որ լաւ գործի պէտք լոյսը կապի, որ ինքն գործերովը չը պատճառեն:

Բայց իղձր:—Այս է ճշմարտութեան զօրութիւնը, որ նա աշխարհի բռնակալին իւր ակողից ցած կձգի ու պատերազմի դժբերի զենքերը ցած դնել կոտայ: հազար տարուայ շղթաները կրկոտրի, սուտ իմաստունների կախարդութեամբ սարքած խօքերն ու աղօթքները կխայտառակի աշխարհքի աւաջ: Երուսաղէմի տաճարը կործանուեց, հեթանոսութեան սեղանները քանդուեցան, երկրիս վերայ տիրող հռոմէական գաւազանը վշրուեց, հին թագաւորութիւնները ջնջուեցան, նորերն առաջ եկան—բայց այս ամեն յեղափոխութիւնների մէջ յաղթող ու հաստատ մնաց իւր տեղն Յիսուսի տուած ուսումը: Երկինքն ու երկիրն էլ որ անցնեն երջանկացնող ճշմարտութիւնը յաւիտեա՛ն կմնայ:

Բայց խաւարի որդիքը շարունակ պատերազմումէին Աստուծոյ լոյսն աշխարհիս մէջ տարածուելուն դէմ: Բարբարոս ազգերի ըրդութիւնն ու տգիտութիւնն օգնութիւն հասան նոցա: Ռորտ վերայ ուրախացան նոքա, որոնք որ խաւարը սիրումէին: Հին դարերումն՝ ինչ բարի, մեծ ու գեղեցիկ բան՝ որ յառաջ էր եկած, փչացրին, ոչնչացրին: Մարդոց արած անմտութիւնները մին մինի ետեւից անց կացան, մուռացուեցան. —բայց կեանքի ճշմարտութիւնը յաւիտեան կմնայ:

Իհու այսօր էլ Յիսուսի տուած ուսման լոյսը կռւումէ բարբարոսութեան գիշերի հետ և անյաղթելի ճշմարտութիւնը՝ միշտութեան հետ: Եթէ Յիսուս այսօր էլի ման գար երկրիս վերայ իւր ատողածային կերպարանքովն, նա, սկզբնապէս ու իսկական պատկերն ամբիժ աւաքինութեան, անճաշելի խոտարհութեան, որ յօժարումէր զրկել իրան բոլորովին այն բանից, ինչ որ աշխարհաւէր մարդս պատվումէ՝ իբրև իւր ցանկութիւնների, փափազածի ամենափառաւոր նպատակը, քրիստոնեաներից քանիսը արգեօք նարա վերայ մոռիկ կոտային: Արկրիս մեծերից քանիսն են որ

գեօք, որ դէպ ի նորա սեղաններն են գնում, իրանց աշխարհա-
կալութեան սէրը կ'իտղնէին և ազգերին աւելի բաղաւորեցնել
կաշխատէին՝ քան թէ նոցա արիւնը թափելով փառաւորուել:
Քանի քանիներն արգեօք այն մարդկանցից, որ խաչուած Յի-
սուսի քարոզիչներ են դրել իրանց անունը, իրանց ունայնասիրու-
թիւնից ձեռք կ'քաշէին, որ իրանց վարդապետի նման սուրբ և
և ազնիւ լինին: Ինչքան կեղծաւորներ, որքան անառակներ,
ինչքան վաշխառուներ արգեօք իրանց մոլութիւնից կ'հրաժար-
ուէին, որ նորան հետեւեն, նորա գնացած ճանապարհովը գնան:
Քանի քանի ունեւորներ արգեօք իրանց ունեցած կարողութիւնն
աւելի լաւ բաների վերայ գործ կ'ածէին, որ նորա ճշմարիտ աշա-
կերտները լինին: Նւ երբ որ Յիսուս մեր մէջն իւր անմեղութեան
մեծ վայելչութիւնովն իւր ձայնը բարձրացնէր Աստուծոյ տաճար-
ները պղծելուն դէմ առեւելոյթ բարեպաշտութիւնով ու սովորա-
կան արարողութիւններ կատարելով. երբ որ Նա վրէժլնդիր
մարդուն բարձր ձայնով ասէր՝ սիրեցէք ձեր թշնամիներին. երբ
որ Նա կոյր ամբօխին ասէր՝ այս ժողովուրդը բերանովն է ինձ մօ-
տենում ու իւր շրթունքներովն է ինձ պաշտում, բայց սրտովն
ինձնից հեռու է, ի զուր են ծառայում ինձ, պատճառն որ այն-
պիսի ուսումներ են սորվեցնում, որ մարդոց պատուիրած են. —
երբ որ Նա այս բաներն ասէր, այսօր էլ արգեօք չէին ասել նորա
համար թէ՛ երազատես է, կամ ժողովուրդը գլխից հանող է, կամ՝
յայտնի թշնամի է սովորական աստուածապաշտութեանը, հերետիկոս
է, Աստուծոյ սեղանին ու թագաւորական աթոռին հակառակ,
փոխանակ պատուելու: Արգեօք չէ՞ր գտնուիլ կատաղած մի ժողո-
վուրդ, որ էլի մի անգամ գոռար թէ՛ խաչեցէք, խաչեցէք գորան:

Այո՛, գեռ ևս այսօր էլ ճշմարտութեան յոյսը մրցումէ՝ մոլո-
րութեան խաւարի և ինքնասիրական ցանկութիւնների դէմ. և
այս պատճառաւ այսօր ևս չարը գործողը՝ ատումէ լոյսը, որ իւր
գործերը չպատժուին: Բայց Աստուծոյ խօսքը կ'մնայ յաւիտեան.
ճշմարտութիւնը կ'յաղթանակի: Ձեր թագաւորութիւնները կ'կոր-
ծանին, ձեր դպրոցական իմաստութիւնը կ'մոռացուի, ձեր կեղծ
բարեպաշտական մեծամոռութիւնը կ'ոչնչանայ: Ճշմարտութիւնը
գատումէ ձեզ իբրեւ անաչառ դատաւոր. ձեզ կ'գատի մեռելոց
դատաւորի բերանովը, յաւիտենական կեանքի ահ ու արհաւիրք-
ներով: Ճշմարտութիւնը չէք կարող բռնի բանտարկել, ոչ էլ շղի-

թայել, կամ հալածական անել հոգիների թագաւորութիւնից տանջանքներով, կամ քարտրանքով: Ճշմարտութիւնը խոստովանողին մեռցրէք, բայց հոգին չէք կարող սպանել ու ճշմարտութիւնը անմահ կմնայ:

Բայց ո՞վ որ ճշմարտութիւն է անում, նա չէպի լոյսն է գալիս, որ ինքն զորքերն յայտնի լինին, ինչ Աստուծով փորձուցի: Նա դէպի լոյսն է գալիս, որովհետեւ Աստուծով է անում, ինչ որ անումէ և Աստուծո՞ւ նորա չեան է և Աստուծո՞ւ նորանով գործում: Նա դէպի լոյսն է գալիս, մարդոյ դատաստանից չէ վախում, նորա գործերը Աստուծով են գործուած: Ինչո՞ւ համար նա մարդկանցիցը պիտի քաշուի: Ճշմարտութեան բարեկամն ինքն ամենեւին վախ չունի, բայց սարսափելի մարդ է ամեն մի չարագործի համար, որ վախեւումէ՝ իւր արարմունքները չբացուին, չխայտառակուին:

Ճշմարտութեան զօրութիւնը այնպիսի մի բան է, որ իւր բարեկամին ոգեւորումէ, նորան մի լսեմ՝ աստուածային՝ աներկիւղ սիրտ է տալի ու սորվեցնումէ մահուան ամեն արհաւիրքները արհամարհել: Տկարին հոգւոյ ոյժ է տալի, որ համարձակ և անվախ աշխարհիս հզօրի երեսը գայ, կանգնի: Ամենահասարակ մարդուն մի վսեմութիւն է տալի, որից իւր մեղքը ճանաչող բռնակալը դողումէ: Տգէտին ճարտարախօս է անում, որ խորամանկութեան ամենայն համոզիչ վարդապետութիւնները նորա լեզուի առաջը խայտառակուին: Ճշմարտութեան լուսի ճառագայթը զարմնալի տրագութիւնով ամեն հոգիների մէջ թափանցումէ և յաղթումէ ամենին, որոնք նորան գէմ գնել են ուզում:

Ո՞վ որ մարդկային ազգին մի նոր ճշմարտութիւն է բերում՝ աւելի մեծ յաղթութիւն է անում՝ քան թէ այն աշխարհակալը, որ իւր զէնքի զօրութիւնովը մի համաշխարհական թագաւորութիւն է կանգնում: Ինչո՞ւ ես գողում դու, ո՞վ փոքրոգի մարդ, քու պարտականութիւններդ կատարելումը, տանջուելով մոքումդ, որ դու կգայթակղեցնես ուրիշներին քո պարտաճանաչութիւնով: Ինչո՞ւ ես ամուշում աշխարհի առաջը՝ այնպէս անխարդախ, ճշմարիտ, արդար ու բարեպաշտ լինելուցդ, լինչպէս որ կարող էիր լինել, այնպէս ճանաչուելու, ինչպէս որ դու յիրաւի քու մէջդ մտածումես ու ես: Դէպի լոյսը եկ, որ քո գործերդ յայտնուեն, թէ Աստուծով են գործուած:

Աւրիմն մի լքանիր, ո՞վ դու ճնշուած ազնիւ հոգի, քո անմե-

զուխիւնդ զուր տեղն է գիշերուան խաւարի մէջ թաղւում: Ճշմարտութեան ճառագայթը լուսաւորում է մինչև տեղամ գերեզմանները: Եթէ կենդանի մարդիկն էլ լռեն, Աստուած մեռելներին լեզու կտայ՝ քս արդարութիւնդ լոյս աշխարհ հանելու համար: Մի Լքանիր, զեռ ևս Աստուած առաքինութիւնը բոլորովին կորչել չէ թողել, արդարութիւնն իւր պաշտպանը կգտնի մինչև այն մարդոց խղճմանքի մէջն, որ երգուել են քո կորուստդ տեսնել: — Մի Լքանիր դու, որին աշխարհքն չէ ուղղում՝ ճանաչել ու զրոյարատմէ, եթէ ճշմարտութիւնն ես արել, քս գործերդ կյայտնուին, որովհետեւ Աստուծով են գործուած:

Երկնից գոռար, սուրբ ճշմարտութիւն, իմ աստղս էլ եղիր դու և տար, անցկացուր ինձ կենաց ամենայն մոլոր ճանապարհների միջով: Երբ որ ուղղութեամբ սրտի պատերազմած կլինիմ այս աշխարհիս ամենազնիւ գանձուն համար, այն ժամանակ մի օր մօտենայ թող իմ մահուան անկողինքիս այն երջակացնալ զգացումը թէ՛ դուր չեմ ապրե՛լ: Այն ժամանակ գաս, երբ ես ինձ կըգտնեմ լի մխիթարութիւնով, դու ի վերուստէն եկած պատգամաւոր, այս տնցաւոր երկրիցս առնելու, տանելու ես կատարելութեան աշխարհն, որոյ մէջը իմ այս տեղ կցկտուր կերպով իմացածս յաւիտենական կենաց ճառագայթովը պայծառանալու Հոգի ճշմարտութեան, հոգի իմ փրկչա Յիսուսի Քիստոսի, ինձ հե՛տ եղիր: Մի թողնիր ինձ՝ ու քեզ յաւիտեանս հաւատարիմ կմնամ:

(Քաղ. Գ.)

Գ. Ե. Ա.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ Ս. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ.

(Շարունակ. Արար. Բ. ԺԱ.)

Յուսէփ կաթողիկոսի ժամանակ*) Պարսկաստանում թագաւորումը Յազկերտ Բ. որի հաղարայեան էր Միհրներսէս անուն. մի խորամանկ և քաղաքագէտ պարսիկ: Միհրներսէս աչքի առաջ ունենալով Պարսից լայնածաւալ տէրութիւնը կազմող բազմազան, բազմալեզու և այլակրօն հպատակները՝ մտածումէր բոլորին էլ Զրադաշտական կրօնին դարձնելով Պարսիկների հետ ձուլել, որ տէրութեան ներքին բարգաւաճմանը խոչընդոտն չը լինեն և այս պատճառով էլ խորհուրդ էր տալիս Յազկերտին իւր այս մտադրութիւնը շուտով ի գլուխ բերելուն ձեռնարկել: Հենց այս ժամանակ Սիւնեաց իշխան Վասակ մարզպանի փեսան Վարազվաղանը, որ իւր կնոջ հետ լաւ չըլարուելուն համար իւր աներից փախստական ապաւինել էր Պարսից դռանը՝ գրգռումէր Միհրներսէսին շուտով սկսել ինչ որ մտածել է. այս անումէր Վարազվաղան համարելով որ, եթէ յաջողի Հայերին մազդեզանց կրօնին դարձնել՝ ինքն որպէս այդ բանին խորհրդատու՝ մեծ պատուի կը հասնի, և եթէ չի յաջողի, գոնէ յսկզուած խռովութեանը զօհ կը գնայ Վասակ՝ որ իւր ունեցած պաշտօնով ներգործող գեր խաղաղու էր. իսկ Վասակի կորստեամբ ինքն ազատուած կըլինէր նորա հալածանքից:

Միհրներսէս Վարազվաղանից դրդուած՝ քրէստոնեաներին մազդեզանց կրօնին դարձնելու համար Յազկերտին համոզումէր ասելով. « Տէրերը ոչ միայն իրանց ծառաներից ստացած շահերի, այլ և նոցա հոգևոց փրկութեան համար էլ պէտք է հոգան » և խօսքը Հայոց աշխարհի կարևորութեան վերայ դարձնելով ասումէր. « Դուք ինքներդ (Յազկերտ) և բոլոր Արեաց աշխարհը գիտէք թէ ինչպէս մեծ ու պիտանի է Հայոց աշխարհը՝ որ մօտ ու սահմանակից է կայսեր իշխանութեանը և Յունաց օրէնքն ու պաշտա-

(*) Եղեշէ « Հիւսուածք » Պ. Կ. Կոստանեան:

մոնքն ունի. ելէ Տէր (Պարսից) օրէնքին ընդանցնէ՛ Զոյա, յեղ և Արեւոյ աշխարհն իւրեքն, և երբ որ հայերը սրտով մերը լինին, Վրացիներն ու Աղուանները մերն են ու մերը : Խորհրդի կոչուած մոգերն ու մոգպետներն էլ հաստատեցին Միհրերութեան խորհուրդը : Առհասարակ Պարսից աւագանու կարծիքն էր որ, եթէ բոլոր հպատակները մի կրօնով միանան Պարսից հետ՝ տէրութիւնը այնպէս կը զօրանայ, որ Յոյներն էլ կը հպատակեն : Յազկերտ անսալով իւր հազարապետի և մոգերի խորհրդին՝ քրիստոնեայ երկիրները անսպառնակ թողնելու համար տեղւոյն զինուորներին մեծամեծների հետ հրաւիրեց Ասլար աշխարհը Քուշանաց գէմ պատերազմելու պատրուակով. երբ որ յաղթեց Քուշաններին, հրամայեց բոլոր քրիստոնեայ զօրականներին Պահ գրան մէջ փակել՝ պատուիրելով որ գրսից ներս եկողներին՝ թոյլ տան, իսկ ներսից դուրս գնալ յանկացողներին՝ արգելեն :

Քրիստոնեայ զօրականներին Պահ գրան մէջ այսպէս փակելուց և նեղը ձգելուց յետոյ Յազկերտ առաջարկեց Զոյա որ Մազդեպանց կրօնին դառնան. դիմադրողներին չարաչար տանջում և աքսորում էր հեռաւոր երկիրներ. հաւատուրաց, բանսարկու և ոտորաքորշ մարդկանց մեծամեծ՝ պատուի էր հասցնում, իսկ առաքինի և մեծանուն նախարարներին՝ յետին անարգութեան : Այս անգթութեան երեսից կամեցան խոյս տալ Ասում Գնունին և Մանաճիհր Ռշտունին իրանց զօրքերով Հայաստան փախչելով, բայց բոլորն էլ նահատակուեցին Պարսից զօրքերից. այս նահատակների տօնն է որ տօնումէ մեր եկեղեցին Աստուծանց զօրավարաց անունով :

Յազկերտ հարկերը բաշխելու և ձիաւոր զօրքերի թիւը նուազեցնելու պատրուակով՝ Դենշապուհ Պարսիկ իշխանին ուղարկեց Հայաստան՝ աշխարհագիր անելու :

Դենշապուհ ազատ եկեղեցին և միայնակեացների վանօրայքը հարկի տակ դրեց, երկրի հարկը աւելի ծանրացրեց, նախարարներին միմեանց հետ բանտարկութեամբ թշնամացրեց և ամեն տան մէջ խռովութիւն ձգեց : Եւ այս անումէր, որ թերեւս կարողանայ Հայոց միաբանութիւնը քանդել, եկեղեցւոյ ուխտը ցրուել, միայնակեացներին փախցնել և շինականներին թշուառացնել. որպէս զի յետին աղքատութեան մէջ ընկճելով՝ զրադաշտական օրէնքին դարձնի բոլորին : Պաշտօնանկ արեց Վահան Ամատունուն՝ որ երկրի հազարապետն էր և հայրական խնամքով էր կա-

ուսման արժեքը, և տեղը մի սրբաբնիկ կարգեց. դատաստանական գործը, որ հոգևորականներն էին վարում՝ նոյնանից առաջ, և մի մոգական դատաւոր նշանակեց, որ կարողանայ եկեղեցու փառքը նսեմացնել:

Կրկնապատիկ հարկ էին առնում նոյն ինքն եպիսկոպոսներն և երէցներն. ոչ միայն շէն տեղերի, այլ և աւերակների համար էլ հարկ էին ստանում, ոչ եթէ արքունի արժանաւորութեան համեմատ, այլ աւագակարար յաւիշտակելով. այնպէս որ, իրանք էլ մեծապէս զարմանում էին և ասում. «Հայաստան աշխարհը, որ տեղից այսքան գոնձ է դուրս գալիս, ինչպէս է շէն մնում»:

Այս ամեն չարիքը հասցնում էին, բայց եկեղեցուն դեռ յայտնապէս չէին դիպել. սակայն երբ տեսան թէ իրանց նպատակի համար այս բաները չօգնեցին, այն ժամանակ թագաւորի հրամանով Միհրանեսէ հազարապետը մոգերին և մոգականներին իրանց կրօնին համեմատ մի թուղթ գրել տուեց և ուղարկեց Հայաստան:

Այս թղթով Միհրանեսէ մանրամասնաբար գրում էր դեռ մագդեղն կրօնի հաւատալիքը, որ է. Զրուան մեծ աստուածը երկինքն ու երկիրը ստեղծելու համար հազար տարի յաշտ էր անում և ասում «Թեքեա կը լինի ինձ մի որդի Որմիզդ անունով, որ կը ստեղծի երկինքն ու երկիրը» և յղանում է երկուորեակի, «մինը յաշտ անելուն, իսկ միւսը կասկածելու համար: Ասում է Զրուան. «որը վաղ ծնուի՝ նորան կը տամ թագաւորութիւնը». Արհմն, որ կասկածանքից էր յղացուած՝ պատուում է Զրուանի որովայնը դուրս է գալիս և կեղծում է թէ ինքն է Որմիզդ. իսկ Զրուան նորա խաւարային և չարասէր լինելուց գուշակելով հանդերձ որ նա Որմիզդ չէ, այնուամենայնիւ տալիս է նորան թագաւորութիւնը հազար տարի, ծնւում է և Որմիզդը, Զրուան թագաւորութիւնը Արհմնից հանելով՝ տալիս է Որմիզդին՝ որ ստեղծելով երկինքն ու երկիրը և բոլոր բարի բաները՝ համարվում է բարի աստուած: իսկ Արհմն ստեղծելով դեւերն ու բոլոր չար բաները՝ համարվում է չար աստուած:

Որովհետեւ դեռի մագդեղն օրէնքի սկզբունքը հիմնուած է աստուծոյ երկուութեան վերայ, որ են բարի աստուած և չար աստուած, — հետեւաբար Միհրանեսէ իւր թղթով կշտամբում էր քրիստոնէութիւնը՝ մասնանիշ լինելով Ա. միոյն Աստուծոյ բոլոր արարածների և մահու ու կենաց արարիչ համարելը, և նախածնողաց պատուիրանադանցութեան համար նոյն մահուան դատա-

տարաւելը՝ ասելով. « Զայսպիսի նախանձ և ոչ մարդ առ մարդ ունի, թող թէ Աստուած առ մարդիկ » :

Բ. Կշտամբումէին սուրբ կոյս Մարիամից Յիսուսի Քրիստոսի ծնունդը, նորա խաչուիլը, թաղուիլը, յարութիւն առնելը և երկինք համբառնալը, ասելով. « Դեք որ չարքն են՝ ոչ ըմբռնին և տանջին ի մարդկանէ, թող թէ Աստուած արարիչ ամենայն արարածոց » :

Գ. Կշտամբումէին հոգևորականներին՝ որ նոքա միտ չեն ուտում, ամուսնացեալ չեն, աղքատութիւն և հանգերձի անչքութիւն են սիրում. մահը գովումն, կեանքը պարսաւում և այլն. առ այս գրումէր. « Եւ եթէ լսէք դոցա, և ի կանայս ոչ մերձենայք, աշխարհիդ վախճան վաղվադակի հասանէ » :

Հայերը այս նամակին կամ կէտ առ կէտ պէտք է պատասխան տային. կամ Պարսկաստան—արքունիք՝ գնային: Ուստի Ս. Յովսէփ Արտաշատ քաղաքում 449 թ. ժողով գումարեց, որին ներկայ էին բոլոր եպիսկոպոսները, շատ քորեպիսկոպոսներ և զանազան տեղերից երէցներ՝ եկեղեցու սուրբ ուխտով հանդերձ. մեծամեծ նախարարների և բոլորի հաւանութեամբ ժողովում գրուեց Միհրներսէհի թղթի պատասխանը, որի մէջ զօրաւոր փաստերով ապացուցանումէին թէ մի է ճշմարիտն Աստուած, թէ նա ստեղծեց երկինքն ու երկիրը և բոլոր արարածները. թէ Աստուծոյ արարածների մէջ չար չը կայ, այլ ինչպէս լուսոյ բացակայութեան հետեւանքն է գոտարկութեան խաւարը, որ գոյութիւն չունի, նոյնպէս և բանական արարածների ազատակամ իրանց բնական բարւոյն հակառակ գործածն է չարութիւն. թէ նախատեղծների պատուիրոնազանցութիւնը պատուհասեց արդարադատն Աստուած, բայց և ընկած մարդկութիւնը փրկելու համար իբրև ամենաբարի հայր ուղարկեց իւր որդին և բանն Յիսուս Քրիստոս՝ որ սուրբ կոյս Մարիամից ծնունդ առաւ՝ մարդոց մէջ մարդկաբար գործելու և մարդկան փրկութիւնը հնարաւորելու համար:

Այդ պատասխանի մէջ սուրբ Յովսէփ Հայոց աշխարհի կողմից գրումէր թէ, սուրբ գրքից իրատուած են հնազանդել մարմնաւոր իշխաններին ոչ միայն իրանց ինչքն ու ստացուածքը, այլ և իրանց և իրանց որդւոց արիւնը յանձնելով նոցա տնօրէնութեանը, միայն թէ նոքա միայն աշխարհի շինութեան և խաղաղութեան համար հոգային, իսկ ժողովրդի հոգւոյ փրկութեան հոգոյն հեռու

մնային, առ այս գրելով. « Բայց լատն հոգւոյ մերոյ զձեզ ինչ ամենեւին այդ հոգս մի աշխատեացէ և լատն պարգևի և պատուհասի, որ երկնչիքդ յաստուծոցդ, ի մեր անձինս և յոգիս յաստուծոյ օգուտն այն կամ պատիժ » (Ղազար Փարպ.) : Ա. Յովսէփ յայտնումէր թէ՛ հայերը ճանաչելով ճշմարիտ և մի Աստուծուն, որ ստեղծել է երկինքն ու երկիրը և նոցա միջի աբաբածները, տարերքներին, արեգակին և լուսնին ծառայելու չեն :

Ա. Յովսէփ հերքումէր զրադաշտական կրօնի թիւր վարդապետութիւնները, հեգնելով Որմնղի և Արհմնի ծնունդը Զրուանից և չարի ու բարւոյ առանձին առանձին աստուած լինելու սկզբունքը, ասելով. « Եթէ մահը չար աստուածը ստեղծեց՝ ուրեմն բարի աստուծոյ արարածը խանգարեց. եթէ այդ այդպէս՝ ուրեմն նորան չէ կարելի բարի աստուած համարել, այլ ապականացու կիսազործ. և որ աստուծոյ արարածները ապականելի ու եղծանելի են՝ նորան անեղծ աստուած չէ կարելի ասել. մի աշխարհի երկու դեհապետներ չեն լինիլ և ոչ մէկ արարածին՝ երկու աստուածներ. եթէ համարձակուին և մի աշխարհի երկու թագաւորնէր լինին՝ աշխարհը կը փչանայ և թագաւորութիւնը կը խոնգարուի : Ի նկատի ունելով գործերի գրութիւնը ժողովը իւր այս թղթով գրումէր Միհրնբութէին. « Այս հաւատից մեզ ոչ որ չի կարող խախտել, ոչ մարդիկ, ոչ սուր և ոչ հուր. մեր բոլոր ստացուածքը քո ձեռքին են և մեր մարմինը քո առաջին է. քո կամքի համեմատ արա ինչ որ կամենումես : Եթէ այս վկայութիւնից յետոյ ուրիշ բան հարցնես. ահա կանք՝ մեր բոլոր մարմինը յանձնած քո ձեռքը, արա ինչ որ կամենումես : Քեզանից տանջանք՝ մեզանից յանձնառութիւն. և սուրը քոնը՝ պարանոցը մերը . . . մեռնենք իբրեւ մահկանացու՝ որ մեր մահը ընդունուի ինչպէս անմահներինը » :

Յաղկերտ դեսպաններից այս նամակը ընդունելուց յետոյ հրամայեց կարգաւ և լսողները բոլորը գոյումէին պատասխանը. ճարտարաբանութիւնից աւելի՝ աներկիւղութեան վերայ էին զարմանում. իսկ աւագանին ու մոգերը այնպիսի վստահութեամբ գրումած նամակից եղբայրացրին որ, եթէ հայերը ուրիշ տեղից օդնախանութեան յոյս չունենային՝ այնպիսի նամակ ոչ միայն թագաւորին չէին գրիլ, այլ և մոքներովն անգամ չէին անցկացնիլ :

Միհրնբութէ հազարապետի և մոգապետի խորհրդով թագաւորը յականէ յանուանէ արքունիք կանչեց Հայոց, Վրաց և Աղուանից

մեծամեծներին, որոնք ի նկատի ունելով, թէ Պարսկաստան չրգնալը ապստամբութեան նշան պէտք է համարուի և Պարսկաստանում եղածների կեանքը պէտք է փոանգի ենթարկուի. Սուրբ Յովսէփի ձեռքով նախապէս սուրբ աւետարանի վերայ երդուելով միաբանութեան ուխտ հաստատեցին և ապա ճանապարհ ընկան: Հայոց կողմից Պարսկաստան գնացողներն էին Վասակ Սիւնի՝ որ 445 թուից հետէ մարզպան էր, Ներշապուհ Արծրունին, Արտակ Ռշտունին, Գաղիշոյ Խորխոռունին, Վարդան Մամիկոնեանը, Արտակ՝ Մոկաց, Մանէճ՝ Ապահունեաց, Վահան Ամասունի, Գիւտ Վահեունեաց, և Շմաւոն Անձեւացեաց նախարարները: Յառաջ, երբ որ Հայոց զօրականները արքունիք էին գնում՝ թագաւորը մեծ պատուով էր ընդունում, մարդիկ էր ուղարկում ընդառաջ, հարցնումէր Հայոց երկրի և ժողովրդի որպիսութիւնն ու խաղաղութիւնը. ինքն անձամբ գնդի հանդէսը տեսնումէր, բայց այս անգամ, այսպիսի արարողութիւններ չեղան: Զատիկ շաբաթ օրը նախարարները ներկայացան թագաւորին որ խոտաացաւ մեծ պատուով ու փառքով յետ դարձնել, եթէ հետեւեալ օրը արեգակի ծագման ժամանակ իւր հետ ծունր կրկնեն և աստուած խոտովանեն արեգակին. և ընդհակառակն, եթէ նախարարները դիմադարձէին՝ սպառնացաւ մեծամեծ նեղութիւններով կատարել տալ իւր հրամանը:

Նախարարների կողմից սպարապետ Վարդան Մամիկոնեան աներկիւղ վստահութեամբ, զուարթ գէմքով և համեստ խօսքով յիշելով Հայոց հաւատարիմ ծառայութիւնները սկսեալ Շապուհից, պատմեց Հայոց երկրի դրութիւնը, հարկերի կրկնապատիկ առաւելութեամբ արքունի գանձարան մտնելը, ազատ եկեղեցիներէ հարկի տակ ընկնիլը, նախարարների հաւատարմաբար ծառայելը. խոտաացաւ իւր կեանքը և տան յետին կարասին Պարսից թագաւորի ու երկրի օգտին յօժարութեամբ դնել. յաւելացնելով— «բայց օրէնքը, որ իմ մանկութիւնից սկսած սովորեցի Աստուծուց, թողնել և մարդուց վախենալով փոխանակել՝ անհնար է, քաւ լիցի» . իսկ միւս նախարարները ասացին. դու, արքայ, այդ բանը կրկին մեզ մի՛ ասել: Եկեղեցին ոչ մարդու շինուածք է և ոչ էլ արեգակի տուրք. ոչ թագաւորների պարգեւ է, և ոչ ճարտարութեան արւեստ, ոչ իմաստունների գիւտ է և ոչ զինուորների աւար: Նորահիմունքը ոչ ներքինները կարող են շարժել, և ոչ վերինները

խախտել. և ինչ որ երկինքն ու երկիրը չեն կարող սարսափեցնել՝ թող մարդկանցից ոչ մէկն էլ չը պարծենայ նորան յաղթել: Աւրեմն ինչ կամենումես, արա. բոլորս էլ պատրաստենք քո բոլոր տանջանքների գործիչներին, որ սպառնացիր ոչ միայն չարչարելու, այլև մեռցնելու համար:

Թագաւորը երբ որ լսեց այս խօսքերը, կրկին և կրկին տպաւնացաւ Հայաստան երկիրը քար ու քանդ անել, Հայոց կանայքն ու մանուկները խուժատառն տարագրել, եկեղեցիները աւերել և նախարարներն ու մեծամեծներին ոչ թէ խելոյն սպանել, այլ մեծամեծ տանջանքներով անել բանտերում մնալ: Միայն ըստ ինդրոյ ոմանց նախարարաց՝ թոյլ տուեց մի քանի օր խորհել: Այս ժամանակ թագաւորի ներքին խորհրդականներից մէկը, որ մկրտուած էլ էր, գաղտուկ խորհուրդ տուեց նախարարներին, իրանց աշխարհը վերահաս չարիքներից ազատելու համար գոնէ առ երեսու արեգակին երկրպագութիւն անել և դրադաշտական օրէնքը ընդունել: Նորա խորհրդին անստոյն երեք քրիստոնէայ աշխարհներին նախարարներն էլ, երգուելով հայրենիք վերադառնալուց յետոյ միաբան դէնքը ձեռքին սլաշտպանել քրիստոնէութիւնը: Այս ուխտը երեք աշխարհի նախարարներն էլ աւետարանի վերայ, հատաաւելուց յետոյ, նոյն ինքն մարդուն ուղարկեցին թագաւորի մօտ յայտնելու թէ պատրաստ են նորա կամքը կատարելու: Թագաւորը շատ ուրախացաւ և մեծամեծ պարգևներ տուեց ամեն մէկ նախարարին, ագարակներ և գիւղեր բաշխեց. թագաւորական զգեստներով զարդարեց նոցա: Երբ որ նախարարների ուրացութիւնը տեսան արքունիքում եղած քրիստոնէայ զինուորները, շատ արամեցին, յանդիմանեցին զանազան խօսքերով, որոնց նախարարները ոչինչ պատասխանել չը կարողացան. վասն զի անհրաժեշտ էր յայտնել առ երեսու ուրացութեան պատրուակը: Դեռ նախարարները ճանապարհ չէին ընկել, որ քահանաները բաժանուեցին նոցանից և մէկին, օձիքը պատուտած պնդադեսպան ուղարկեցին Հայաստան, ուրացութեան գոյժը յայտնելու համար:

Իսկ նախարարները թագաւորի հրամանով վերադարձան իրանց երկիրները հետներն ունենալով շատ այրուծի, եօթն հարիւրից աւելի մոգ ուսուցիչների, որոնց մոգպետ նշանակուած էր մի մեծ իշխան: Դեռ Հայաստան չէին հասել, մոգերը վիճակ էին ձգում թէ որ աշխարհը ում բաժին կը հասնի աշակերտելու:

Արքունի հրամանով մի տարուայ ընթացքում պէտք է խափանուէին եկեղեցու կարգերը և պէտք է փակուէին ու կնքուէին սուրբ տաճարների դռները. գրով ու համարով պէտք է արքունիք գրաւուէին եկեղեցու սուրբ սպասներն ու անօթները. քահանաները պէտք է չը համարձակէին տներում սորվեցնել. մենանոցներում գտնվող կանայք և այլ մարդիկ պէտք է աշխարհականի հանդերձ հագնէին. նախարարների կանայքը նոցա տղայքն ու աղջկեքը պէտք է կրթուէին մոգերի մօտ. սուրբ ամուսնութեան խորհուրդը պէտք է վերանար. փոխանակ մի կնոջ շատ կանայք պէտք է առնէին. ամենամօտ ազգականների ամուսնութիւնը թոյլատրելի պէտք է լինէր. տնային կենցաղավարութեան մէջ պէտք է իշխէր պարսկական սովորութիւնը:

Թէպէտ Պարսից արքունիքի նպատակը այս էր և մոգերն ու մոգպետները կամենումէին շուտով ի գլուխ հանել այս ամենը, բայց Հայոց, Վրաց և Աղուանից նախարարները դեռ միմեանցիկ չը բաժանուած՝ նորից սուրբ աւետարանի վերայ եղած միաբանութեամբ միմեանց օգնելու ուխտը հաստատեցին, և իւրաքանչիւրը իւր բաժնի մոգերովը գնային իրանց աշխարհները: Յագկերտի մօտ պատանդ էին մնացել Վրաց Աշուշա բզեաշիւր և Վասակ Սիւնու երկու որդիքը Բաթիկ և Ամիրներսէհ:

Հայոց գունտը մոգերի հետ դեռ Հայաստան չէր հասել, որ եպիսկոպոսների ժողովը գլուխակնից նախարարների ուրացութեան և մոգերի գալստեան լուրը լսելով Ս. Յովսէփի հրամանով՝ ամեն մի եպիսկոպոս գնաց իւր վիճակը, և գիւղերում ու ագարակներում, աւաններում ու լեռնային ամուր գաւառներում քորեպիսկոպոսներ նշանակեցին. որոնք քարոզում ու քաջալերումէին արանց և կանանց՝ եկեղեցին պաշտպանելու համար զենուիլ: Բոլորի նշանաբանն էր. « ձեռն եղբօր հարազատի՝ ի մերձաւոր իւր լիցի, որ անցեալ իցէ ըստ ուխտ պատուիրանին Աստուծոյ: Օրէնք տօտուածային կայցեն թագաւոր ի վերայ ամենայնի և ի նմին օրինաց ընկալցին յանցուորք զպատիժս »:

Զարրորդ ամսին Հայոց գունտը հասաւ Անգղ գիւղաքաղաքը. եկեղեցու ուխտը, որ ընդ առաջ էր դուրս եկել խաչով և Ս. Գրիգորի մօտունքով, հաւաստեալ իմանալով նախարարների ուրացութիւնը, յետ դարձաւ. բոլորը և նոյն ինքն հարազատները խորշումէին նոցանից. տեսարանը ցաւալի էր. « առ երեսս ուրա-

ցողները կամենումէին իրանց սրով մեռցնել, որովհետեւ ոչ ոք չէր կամենում նոցա սեղանակից լինել, ոչ կինը, ոչ որդին, ոչ աղատը. ոչ ծառան և ոչ սպասուորը: Սուգ էին մտել եպիսկոպոսներն ու եկեղեցու ուխտը. իսկ մոգերը անդադար ստիպումէին եկեղեցին ատրուշան դարձնել:

Վարդան Մամիկոնեանը իւր կեղծ ուրացութիւնը իւր ընտանեաց պատմելուց յետոյ կամեցաւ նոցա հետ Յունաստան գնալ և արդէն հասել էր Բագրևանդայ Արամանայ գիւղը. բայց Վաստկ Սիւնին, միւս նախարարներն ու եպիսկոպոսները գրեցին նորան որ յետ կենայ իւր խորհրդից, յայտնելով միանգամայն որ այն դառն հարուածից, որ պատրաստուած է ամբողջ ազգի համար, պէտք է ամեն մինը իւր գլուխը չաղատի, այլ պէտք է ըստ կարեաց՝ աշխատի ազգի և եկեղեցու փրկութեան համար, որից յետ կենալը վատութիւն է: Վարդանին ներկայացրին այս թուղթը Ղևոնդ, Վաղարշապատի Երեմեա և Մրենոյ Խորէն երէցները, որոնց խօսքին հաւատալով և սուրբ աւետարանը տեսնելով՝ որի վերայ միաբանութեան ուխտ էին կապել, իւր Հմայեակ և Համադասպեան եւբայրների հետ վերադարձաւ: Որպէս զի պատանդներին մնաս չը հասնի՝ ուրացեալները կեղծ ուրացութեան քօղը չէին վայր ձգում և ապստամբութիւնը ուշացնումէին, թէպէտ և Վահան Ամատունին թշնամութիւն ունենալով Վասակի հետ առանց փոյթ ունենալու նորա պատանդ որդւոց համար՝ շտապեցնումէր ապստամբութիւնը:

(Վրդարշապատի) .

Յ. Վ. Մ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՖԱԲՐԻՑԻՈՒՍ

ԴՐԱՄԱՅ ԵՐԵՔ ԱՐԱՐՈՒԱԾՈՎ.

(Շարունակ. Արարար, Բ. Ը.):

ԱՐԱՐՈՒԱԾ ԵՐՐՈՐԴ.

Դատաստանական քննչի սենյակը, Յաժ սինազարդ վանդակներ բաժանում են քննչին մեղադրվողից եւ վկաներից. Նոցա ետեւումը դրած է սեղան թղթերով. նորա հակառակ կողմերում նստած են քննիչը եւ քարտուղարը, Բեմի խորքում մուտքն է, որի միջով ներս են բերում մեղադրվողին եւ վկաներին, Դէպի ձախ ետեւի կողմից է երկրորդ դուռը, Դէպի աջ պատի մօտ դրած են աթոռներ, Ետեւից, մուտքից դէպի աջ նստարան:

ՏԵՍԻԼ ԱՌԱՋԻՆ

Դատաստանական քննիչ ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ. ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ, ԴՌՆԱՊԱՀ.

(Էյլենշտէյն նստած մէջքը թեքած ժողովրդին եւ թերթումէ թղթերը, քարտուղարը նստած իւր տեղում ձանձրութիւնից անթանաք դրիչը տանում բերսւմէ մի թերթ թղթի վերայ, Դանապազը մտնումէ ետեւի կողմից,

ԴՌՆԱՊԱՀ, (զուր սպասելով մի քանի րոպէ, որպէս զի Էյլենշտէյն դարձնէ նորա վերայ ուշադրութիւն՝ հանդարտ մօտենումէ քարտուղարին, լռիկ),

Մեղադրվողը եւ վկաները այս տեղ են այժմ, կարելի է սկսել եւ հարցաքննութիւնը:

ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ, (մեղմ ձայնով),

Պրօկուրօրական տեսչութիւնիցն էլ մարդ կըլինի:

ԴՌՆԱՊԱՀ,

Ո՛չ: Այդ անձինք ներկայ են լինում այստեղ միայն մեծ գործերի վերահասութեան ժամանակ՝ այսինքն սպանութեան, խորտակելով գողութեան մասին, եւ իշխանութեանց զիմադարձ լինելու համար, երբ գործը վերաբերումէ սրբազան իրաց ծաղրելուն, կամ կառավարութեան անպատուելուն: Չէ՞ք կամենում քիչ բան ուստել:

ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ,

Ո՛չ: Կըդանկայի գնալ քաղաքից դուրս, եղանակը գեղեցիկ է. խօս այս տեղ, դէ՛ նստիր փողովում: (Թախա՛ն ծախէ է պալլա բնիկն): Այս տեղ այնպէ՛ս ձանձրալի է՝ այն օրից, երբ մեղանում շշանակուեց այդ ծերուկը: Երեկ հենց Կող են բռնել, այսօր արգէն նախապազին իմաց են տուել թղթով, տանել ժամուն. դարձրել են

Թուղթը մեր ծերուկին. և ահա այժմ, նա նստած է արդէն այս տեղ. խիկ կէս օրին մօտ կըսկսի և հարցաքննութիւնը: (Ահա՛այ, փոքր ինչ Բարձրաշայ): Ես ասումեմ՝ ձեզ, որ առաջ մեղանում շատ քիչ գործեր կային:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ, (նայում է նորա վերայ հանդարտ):

Ի՞նչ քանի վերայ էք խօսում (դա՛վա՛ս-նի-ն ա՛նո՛ւմ):

ԲԱՐՏՈՒՂԱՐ, (փոքր ինչ յուզւած):

Ես հարցրի Լեւոններին:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ, (նայում է նորա վերայ մէկ քանի ըոպէ, յետոյ չոր ու ցամաք եւ խոփում):

Մի՛ կարծէք, Պ. Վիհման, որ կեանքը ամենին միմիայն բաւականութիւն է բերում: Դուք չէք փոխիլ կեանքը . . . Լեւոններ:

ԴՌՆԱՊԱՀ, (մտե՛նում է)

Ի՞նչ կըհրամայէք Պ. քննիչ:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ:

Բոլորը արդեօք պատրաստ է:

ԴՌՆԱՊԱՀ:

Բոլորը կարգին են: Մեղադրվողը և վկաները այս տեղ են:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ:

Ներս բերէք մեղադրվողին: (Դա՛նապահը Բնո՛ւմէ ա՛յլ Կոյ՛ն): Զարմանալի՛ բան է, բանտերի գլխաւորներինց մեղադրվողին տուած վկայագրերը, վկայումեն նորա օրինակելի վարք ու բարքի մասին: Համարեա՛ թէ քառորդ դար նա պահել է իւր անձը անարատ . . . այլ ո՛վ գիտէ, կարելի՛ է բոլոր այդ ժամանակը նա՛ միայն առ երեսս ձեւացել է գերազանց վարքով՝ այն խորամանկներից մէկն է, որոնք օրինակելի դիմակի տակ՝ կարողանում են իրանց ազատութիւնը ձեռք բերել, որպէս զի յետոյ վերստին նորան կորցնեն:

ՏԵՍԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՆՈՅՆ ԱՆՁԻՆՔ, ՖԱՐԲԻՑԻՈՒՍ:

Ներս է դալին դռնապահը, նորա ետեւից ֆարբիցիուսը ոստիկանի առաջնորդութեամբ, Բննչի նշան տալուն պէս վերջինը դուրս է դնում. Դռնապահը նշանով ցոյց է տալիս ֆարբիցիուսին կանգնելու տեղը: Ֆարբիցիուսը լռիկ հնազանդում է, նորա կերպարանքը միջնդած է եւ խոփում:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ, (նայում է ֆարբիցիուսի վերայ քանի մի ըոպէ):

Ինչպէ՞ս է ձեր անունը:

ՖԱՐԲԻՑԻՈՒՍ:

Ֆարբիցիուս, — Կարո՞ւս ֆարբի՛ցիուս:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ:

Ձեր հասնո՞ւր:

ՅԱՔՐԻՑԻՈՒՍ:

Յիսուսն ամաց: (Քննելը նայածն նորա վերայ զարմանալ և յե-
րայ տեղէն-իւն խաղէլով վկայաւորելից՝ մօտի է պալին ժպտալ):
Վաղօրօք ծերացել եմ, պ. ատենապետ: Ես հին կալանաւոր եմ:

ԷՅԼԵՆՇՏԷՅՆ, (ցոյց տալով վկայագրերը):

Ես գիտեմ: Գուք մեղադրուամէք նորանում, որ երեկ երեկոյին
Թաքուն մտելէք գործարանատէր պ. Բօլֆի տունը, երբսր տան
քնակիչները այդ նկատել են, փորձ էք փորձել փախչել և հենց
այն ժամանակ դուք կալանաւորուել էք. դուք ձեր անձը պաշտ-
պանել էք, բայց բախտից այս անգամ առանց յաջողութեան:
(Վեր է առնալ յետաքննիչ Բեքալեօնը): Ձեզանում գտնուել է այդ
մեղաւիժնը, այդ ի հարկէ, չի կարող պատկանել ձեզ բանտարկու-
թիւնից դուրս գալուց յետոյ. այդ մեղաւիժնի թանկագինութիւնը
կասկածաւոր է անում ձեզ և դորա ձեռք բերելու եղանակը, որ
տեղից որ վեր առած լինիք, պ. Բօլֆի տանը արգեօք, կամ ու-
րիշ տեղում. (Ֆաբիցիոսն առնալ իւր լուսնի լամպը): Խոտովա-
նումէք դուք, որ երեկ մտելէք գործարանատէրի տունը վատ
նպատակով:

ՅԱՔՐԻՑԻՈՒՍ:

Պ. Ատենապետ:

ԷՅԼԵՆՇՏԷՅՆ:

Ես բոլորովին ատենապետ չեմ: Այս տեղ նախագահան դատա-
րան չէ. դուք գտնուումէք դատաստանական քննչի մօտ, որ նա-
խընթացաբար միայն քննութիւն է անում:

ՅԱՔՐԻՑԻՈՒՍ

Ուրեմն պ. քննիչ, ինձ մի՛ հարցնէք: Ձեր հարցաքննութիւնը
ոչ մի բանի պէտք չէ. ես հին կալանաւոր եմ, ինձ այս առաջին
անգամը չէ պատահել. ես դորանից աւելին, դորանից վատերն եմ
արել: Ահա ինչ պատճառով ոչ ոք չի երկբայում այն բանում, որ ես
երեկ ունեցել եմ չար միտք, այսինքն կամեցել եմ գողանալ կամ
կողոպտել: Իսկ ինձ կըհաւատայ, թէ ես անմեղ եմ, եթէ ես
հենց իսկապէս այդպէս էլ լինէի: (Դառնալ իւր լամպը): Ես էլ աւելի
պէտք չեմ աշխարհի համար: Շուտով վերջացրէք ձեր հարցումնե-
րը: Վերադառն ինձ փոքր զրէք երկաթի վանդակի ետեւ կողքէքի
տակ. այն քիչ տարիները, որոնք դեռ մնացել են ինձ ապրելու՝
կանցնեն աւելի շուտ բռնաւորմը:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ (զարմանալով մտիկ է տալիս նորա վերայ):

Ձեր դատաւիճիւնը ես չըպիտի շինեմ. ես միայն պարտաւոր եմ՝ քննութիւն տնել: Ես առաջարկում եմ՝ ձեզ հարցմունքներ ըստ իմ պարտաւորութեան, և սպասում եմ: Թէ դուք ի՞նչ պիտի գործանց դէմ բացայայտ պատասխան տաք: Դուք երեկ երեկային եղե՞լէք պ. Բօլֆի այգումը:

ՖԱՐԲԻՑԻՈՒՍ, (ինքը ելու եղանակով):

Մի հարցնէք ինձանից պ. քննիչ: Ես դեռ իմ ջահելութեան ժամանակ, մինչև իմ բանտարկութիւնը, ո՛չ մի բանի պէտքահան չէի. բանտումը ես աշխատեցի իսկապէս չարագործ դառնալ, բայց պատահելով իմ իշխանաւորների մէջ մարդիկներին՝ բառի բուն նշանակութեամբ, ես քիչ քիչ ինքս էլ մարդ դարձայ: (Իսկուհի): Բայց ինչպէս տեսնում եմ, այդ ինձ համար քիչ օգուտ բերեց: Հասարակութեանը ես միայն արգելք եմ լինում... Այն պատճառաւ ես խոհեմութեամբ եմ վարվում, կամենալով վերադառնալ այն տեղ, ուր աւելի լուացել եմ:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ (աշխատելով ակամայ զսպել կարեկցութեան կերքը, քիչ խոփու):

Յանցաւորութեան կրկնութիւնը դեռ չեն ցոյց տալիս ուղղուիլ: (Ֆարբիցին)՝ Լինի նայո՞ւմ նորա վերայ): Եթէ դուք ձեր ամենդուրութիւնն էք խոստովանում՝ դէ՛ ասպցուցէք այդ, այն ժամանակ և մեր մէջն էլ կրգունէք կարեկցութիւն դէպի ձեզ. և ձեզ չեն մերժիլ այն դրութիւնը, որի մէջ կարող կըլինիք շարունակել ձեր բարոյական բարեփոխումը ազատութեան մէջ:

ՖԱՐԲԻՑԻՈՒՍ (յուզուելով, իւր մէջ):

Ազատութիւն: Որքա՞ն տարիներ երեւալայումէի ես ազատութեան մասին. դիմումէի դէպի նորան՝ ինչպէս դէպի դրախար, և ահա՛ վերստին արտաքսուած եմ, բոլորից արհամարհուած:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ (դռնապահին նշան է տալիս, նա դուրս է գնում):

Դէ պատասխան տուէք: Ի՞նչ դիտաւորութեամբ երեկ ծածկաբար մտել էք պ. Բօլֆի տունը:

ՖԱՐԲԻՑԻՈՒՍ, (կնքն իրան):

Եթէ ասեմ՝ ուղիղը . . . :

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ, (ի դուր պատասխան սպասելով):

Ո՞ր տեղից էք վեր առել դուք այս մեղալիծներ: Ի՞նչ եղանակաւ սորան սեպհականացրիք ձեզ:

ՖԱՐԲԻՑԻՈՒՍ, (մտնումէ փոքր ինչ քննչին, կամենումէ խօսել, բայց չի

համարձակում, դարձեալ յետուսեալ է գնում, եւ ինքն իրան):

Եթէ ես մեղալիծնի համար ասեմ, այն ժամանակ կըպարտաւորուեմ բոլորը պատմել:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ՝

Դէ պատասխան տուէք:

ՅԱՐԲԻՑԻՈՒՄ (ԳԼՈՒԽԸ ՉԱՐԺԵԼՈՎ, ԷՆՔՆ ԵՐԱՆ) .

Ո՛հ, ո՛չ և ո՛չ, — պատմել դատերս և թողանս անպատուութիւնը .
 « քաղցրիկ հայրիկ » , ասումէր նա ինձ և գգվումէր . . : Խո՛մ
 չե՛մ կարող ես սպանել իմ գուստը: (Հո-՛ւ է Կալիս Կուշեւը)
 ո՛չ մի բառ: Հնազանդիր:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ՝

Դուք չէք կամենում խոստովանել և չէք ուրանում: (Յաբի-
 ցի-ն Լա-ն-ձ: Քննիչը Կարյեալ Զայո-ձ Զորա Վերայ Վարձայտով):
 Հիմա մենք կրկանչենք վկաներին: Լեռներ: (Դաւապահը արդէն վե-
 րադարձած Տօբէն-ձ: Քննիչը Կեալայն) : Վկան այստեղ է:

ԴՌՆԱՊԱՀԸ:

(Կեալայն) : Դեռ պ. ՐՕԼՖԸ չըկաց և տիկի՛նները նոյնպէս:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ՝

Իսկ միւսները:

ԴՌՆԱՊԱՀ:

Նորա այստեղ են, նոյնպէս և զարմանալի ջահիլ տիկի՛նը, որ
 երեկ երեկոյին ցանկանումէր տեսնել Նորան (Գլխով է անո՛ւմ դէպի
 Յաբիցի-ն-ալ), նա եկել է երեք անգամ այսօր առաւօտը: (Յաբ-
 ցիցի-ն Լա-ն-ձ ակնիջ է դնո՛ւմ):

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ՝

Իսկ ա՛յժմ:

ԴՌՆԱՊԱՀ:

Հիմա նո գտնովումէ վկաների սենեակումը, ինչպէս դուք հրա-
 րամայեցիք, պ. քննիչ, բայց սպասելով իւր հերթին գալ ցուցմունք
 տալ՝ նորա քունը տարել է:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ՝ (անբաւական)

Հը՛մմ: (Կարճ ժամանակ իշտադարձելուց յետոյ, ծիծիլ արւել Կե-
 անիցի ցո-ցակին) Տ. ՎՕԼՄՈՒՐՆ: (Դաւապահը դուրս է գնո՛ւմ, ցոյց
 արւել Յաբիցի-ն-ալն յանգաւորների Զարապանը Բե՛ժ Խորտո՛ւմ) : Յետ
 քաշվեցէք, նստէք: (Նա Զարո-ձ):

ՏԵՍԻԼ ԵՐՐՈՐԴ:

ՆՈՅՆ ԱՆՁԻՆՔ: Տ. ՎՕԼՄՈՒՐՆ (մտնումէ եւ նորա հետեւից Դաւապահը) :

ԴՌՆԱՊԱՀ: (Տ. ՎՕԼՄՈՒՐՆ, որ երկչոտ կերպով հանդիպաւ մօտենումէ
 եւ յետոյ կանգ է առնում) :Այս տեղ: (Ցոյց է արւել Զորան, ուր կանգնել Գլխով է անո՛ւմ
 Դանիէլ Կուշը):

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ.

Ո՞ր:

Տ. ՎՕԼՄՈՒՏ.

Խեղճ Տ. Շտերնը, ողորմած տէր, նա գլորեց ձեռքի սայլը դրսի կողմից դէպի պատը և նորա վերայ կանգնած ծեծումէր վայտով իմ լուսամուտը: Այդ միջոցին ես լուացվումէի, որովհետեւ դեռ շատ վաղ էր, տանը բոլորը քնած էին, և երբ որ ես դուրս վազեցի...

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ.

Դուք դարձեալ պատմումէք Տ. Շտերնի մասին. ես նորա համար ձեզ չեմ հարցնում (անհամբեր-ութեամբ): Տեսե՛լ էք դուք մեղադրւոյին դուրս գալուս տանից կամ չէք տեսել:

Տ. ՎՕԼՄՈՒՏ.

Ի հարկէ պ. Նախագահ, պէտք չէ՛ ինձ սուտ ասել, ես տեսայ նորան այնպէս մօտ, ինչպէս հիմա տեսնումեմ ձեզ: Ես կանգնած էի այգումը (կիկալով) մի արիշ տիկնոջ հետ և կամենումէի վերադառնալ երեխայի մօտ, Տ. Շտերնի որդու, որը իւր հետն է այժմ՝ այն տեղ (Ֆաբրիկեյ-ը անհջ է դու-ս):

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ.

Ո՞ր տեղ:

Տ. ՎՕԼՄՈՒՏ.

Վկաների սենեակում, ձեր հրամանով, (քնիչը զարմացում է յայն-ժե դռնապանի վերայ: Նա ոտերը շարժում է): «Տանը ես նորան չեմ թողնի»: ասումէր Տ. Շտերնը, երբ որ ես դուրս եկայ դէպի նա, առաւօտը այգու պատի մօտ: «Հագցրէք երեխային և ինձ մօտ բերէք փողոցը (առեւտրական-ով) և մի հարցնէք ինձ ո՞չ մի բանի համար»: Այսպէս մենք երեքով այս տեղ ներկայացանք:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ.

Ինչպէս տեսնումեմ դուք անուղղելի էք, Տ. ՎՕԼՄՈՒՏ: Վերջին անգամ առաջարկումեմ ձեզ պատասխան տալ միայն այն բանի համար, ինչի մասին ձեզ հարցնումեմ. (Տ. ՎՕԼՄՈՒՏ յայն-ժե Ժալով-ժե Երաները ի-րժի վերայ): Ինչ վերաբերումէ Տ. Շտերնին այս գործում, նա կրկնու-յետոյ, առանց ձեր բացատրութեան. վերջապէս ասացէք ի՞նչ գիտէք մեղադրւոյի մասին: Ձեզ նա ծանօթ էր:

Տ. ՎՕԼՄՈՒՏ.

Սուտ կրկնէր, եթէ ասէի ծանօթ էր, պ. Նախագահ: Այդ պարտին ճանաչելու պատիւը չունիմ: Ես տեսայ նորան միայն երբ

որ նա տանից վաղուձէր ինչպէս վայրենի՝ անտառի մէջ որսորդներից հալածուած, և որովհետեւ Տ. Շտերն օգնութիւն էր կանչում, ես էլ նոյնպէս կանչում էի, վստն ղի, ճշմարիտն ասել, ես կարծում էի, որ նորա կեանքին վտանգ է սպառնում: Ողորմելին այնպէս վախեցաւ՝ որ բոլորովին գունաթափուեց, բայց այժմ նա բարեբաղդաբար քնեց: Իսկ Հուգօ մանուկը սպաւանում է նորան, նա թէպէտ դեռ փոքր է: Բայց այնպէս խելօք երեխայ է, և մայրը երևելի, հազուադէպ մայր է:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ, (Համբերութիւնը կորցնելով վեր է կենում, Յետոյ հանդարտելով դարձեալ նստում է),

Տիկին Շտերնը չէ՛ մեղադրվում . . : Բաւական է: (Տ. Վօլֆօն-Լախով Ժանը Ժանը շատ է գայիւ և Կանտոն-է Կեանաւ): Ո՛չ, մնացէք այս տեղ: (Մարի Կալով Կանտոնի ցոյցակէ՛ն՝ դէպի դռնապահը): Դեմէլերին, պ. Բօլֆի ծառային. (Դռնապահը դուրս է գալիս):

Տ. ՎՕԼՄՈՒՏ (խնդութեամբ),

Դուք ճշմարիտ էք պ. Նախագահ, ես արժանի եմ ձեր անբաւականութեանը: Իմ՝ մշտական պակասութիւնս այն է, որ իմ լեզուն միշտ պտուտ է գալիս գործի բոլորովին, ինչպէս շունը իւր տիրոջ շուրջը. բայց ես ջանք կանեմ ուղղուելու:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ,

Դէ՛ հենց հիմա սկսեցէք ձեր ուղղուելը: (Նա Էպ և Լուսն-և Ժամիւն-է Բերանը յետոյ: Հեանաւ-է դէպի աջ, նստում և Լուսն-է Դերայ):

ՏԵՍԻԼ ԶՈՐՐՈՐԴ:

Նայն անձինք. ԴԵՄԼԵՐ:

(Դեմէլեր մտնում է դռնապահի ուղեկցութեամբ, Վերջինը ցոյց է տալի նորան տեղ, ուր պէտք է նա կանգնէր, Բայց նա աւելի մօտեցնում է քննչին՝ դէպի նոյն իսկ սինադարդ վանդակները եւ կուսնում է նորա վերայ: Նորա անհաստատ ձայնը եւ ջարժողութիւնները ցոյց են տալիս, թէ նորա երեսը դուր չի կարծել. բայց երեւում է, որ նա ջանք է տնում իւր արժանաւորութիւնը պահպանել եւ շուրջ երեւալ):

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ,

Յետ գնացէք: Ձեր անունը:

ԴԵՄԼԵՐ:

Յովսէփ Դեմէլեր, պ. Բօլֆի ծառան եմ: Կաթոլիկ, Վաթսուն ամաց:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ,

Պատասխան տուէք միայն այն բանին, ինչ մասին ձեզ հարցնում են (Կարգաւարդին): Իրեցիք բոլորը: (Նա Ժողովուրդ Դուրս Լուսն-է): Դուք այդ մեղադրվողին օգնեցիք կալանաւորելուն:

ԴԵՄԼԵՐ, (գլխով է անում):

Ես կարծում էի, որ այդ իմ պարտականութիւնն էր, էնդուր համար էլ ես այդ արի: Նա մանաւանդ ներկայ ժամանակումս, երբ Ամենաբարձրեալի մերժողութիւնը տարածւում է օր ըստ օրէ . . .

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ, (նշան է անում, որպէս զի նա լռի, ԴԵՄԼԵՐ լռում է եւ աշխատում է իրան լաւ պահել),

Ինձ պէտք չէ իմանալ ձեր շարժառիթները: Ոստիկանարում արձանագրութիւն կազմելու ժամանակ, դուք յայտնել էք, թէ ունեցել էք արդէն առաջուց կասկած մեղադրւողի վերայ: Ի՞նչ բանի վերայ էք հիմնել դուք ձեր կասկածը:

ԴԵՄԼԵՐ:

Ես տեսնում էի նորան ամէն օր կամ մեր տան մօտ, կամ այգու մօտ, և որովհետեւ այդ ինձ կասկածաւոր թուեց, սկսայ նորա հետքից դիտել: Իսկ եթէ ես երբեմն անպատշաճ ուրախ եմ լինում (հարբած), որովհետեւ իմ բախտս չի բերում. քուկայն այնու ամենայնիւ ես պարտաւոր եմ յայտնել այս տեղ, թէ ծառաներից, ոչ ոքի թոյլ չեմ տալ ինձանից աւելի աշխատաւորութեամբ կատարելու իւր պարտականութիւնները, ինչպէս պէտք է ըստ խղճի և սրտուի. ես համոզուած եմ, որ ոչ ոք չի վստահանալ երկբայելու իմ խօսքերիս մէջ:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ, (դարձեալ հրաւիրում է նորան նշան տալով դէպի լռութիւն. ԴԵՄԼԵՐ այն բոլորին լռում է, ինչպէս եւ առաջին անգամը),

Կընշանակէ, որ դուք նորան հետամուտ էիք լինում:

ԴԵՄԼԵՐ:

Այո, ըստ կարողութեան աննկատելի կերպով, հանգամանաց համաձայն: Հենց որ նա երեկ թաքուն մտաւ այգին, ես սկսայ հետազօտել նորան. և երբ տանից դուրս փախաւ, այն միջոցին թռայ նորա առաջը, բռնեցի նորա ձախ ուսից. և այսպէս կալայ նորան: Այն պատճառաւ որ նախախնամութեան ճանապարհը անքննելի է:

Տ. ՎՕԼՄՈՒՏ, (Թուչկոտելով, մօտենում է վանդակասիւններին),

Դուք միայն նորան կալաք. բայց նա դուրս պրծաւ ձեր ձեռքերից: (Մահիւմէ Էր Բէրաշէյեհի): Զբարկանաք պ. Նախագահ: (Յէպ է Դահիւմէ):

ԴԵՄԼԵՐ, (ձգում է անբաւական հայացք Տ. ՎՕԼՄՈՒՏի վերայ),

Այո, ակնթարթի չափ նա արդարեւ դուրս պրծաւ ինձանից. բայց յանկարծ նախախնամութեան անքննելի ճանապարհներով

կատարուեց այնպէս, որ փախուստ տվողը սլքուեց և էլ չկարողացաւ վազել. այն ժամանակ վրայ հասայ և գողացի. «այժմ ես քեզ կալայ, դու ինձանից հեռու չես գնալ»: Եւ ես անխորտակելի ուժովս նորան տապալեցի գետնի վրա:

Տ. ՎՕԼՄՈՒՏ. (վեր է կենում եւ մօտենումէ, ինչպէս առաջ):

Ոչ թէ դուք, այլ Աբէլը գողաց' «հիմա ես քեզ կալայ, և դու ինձանից չես ազատուի»: Նա տապալեց գետինը, և ոչ թէ դուք:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ. (նշանով եւ թեթեւ կերպով օտքը դետին խփելով՝ հրամայումէ նորան լռել, յետոյ յուզուած յետ է գնում):

Ինչպէս տեսնուեմ, այսպիսի վկաներից մենք ոչինչ չենք իմանալ (ԴԻՆԱԿԱՆԻՆ): 2^ր եկել արգեօք այժմ՝ պ. Րօլֆը:

ԴԻՆԱԿԱՆԻՆ:

Այո՛. նա այժմ այս տեղ է:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ.

Հրաւիրեցէք նորան (ԴԻՆԱԿԱՆԻՆ ԴԻՆԱԿԱՆԻՆ Ե ԳԵՆԱԿԱՆԻՆ), դուք երկուսով էլ կարող էք գնալ վկաների սենեակը և սպասեցէք այն տեղ: Դուք, Տ. ՎՕԼՄՈՒՏ, աշխատեցէ՛ ձեր լեզուին սանձ դնել (ԴԵՖԷՐԵՆ), իսկ դուք, ջանք արէք բացատրել ձեզ, թէ ինչպէս անվայել է հարբած ներկայանալ դատաստանական քննիչին:

ԴԵՄԼԵՐ. (յարգութեամբ):

Ես հասկանումեմ պ. քննիչ, լսումեմ և հասկանում բոլոր ձեր բառերը: Թո՛ղ ամենաբարձրեայր ուղարկէ ձեր հոգւոյն, որ սիրումէ իրաւունք և արդարութիւն, կատարումն բանից Սաղմոսերգուին:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ.

Դնացէ՛ք:

ԴԵՄԼԵՐ.

Դո՛ւրս եմ գնում . . : «Եւ ես պարգևումեմ քեզ երկար կեանք»:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ. (ԴԻՆԱԿԱՆԻՆ, որ վերադարձաւ Րօլֆի հետ):

Դո՛ւրս տարէք դորան:

ԴԵՄԼԵՐ. (տարուելով դռնապահի ձեռքով հեղութեամբ խոնարհացնումէ դուրսը Րօլֆի բարկութեան հայեցումօքի տակ):

Դո՛ւրս տարէք: Եւ այս բարիքը: «Եւ ցոյց կտամ քեզ փրկութիւն» (ԴԻՆԱԿԱՆԻՆ): Եւ եթէ քո ծանր բազումն անգամ դնես իմ վերայ (անցիկէսով ԴԻՆԱԿԱՆԻՆ, շարունակուի) ես կը պարգևեմ քեզ երկար կեանք . . : (ԱՆԿԵԿԱՆԻՆ):

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ. (Տ. ՎՕԼՄՈՒՏին):

Դնացէ՛ք նորա ետեւից:

Տ. ՎՈԼՄՈՒՏ, (նստելով)։

Մեծապատիւ նահանգական դատարան, ես միշտ յարգութեամբ։ (Խորին որդեկանորդ հեղինակական)։ Այս օրը իմ կեանքի, ամենադժբախտ օրն է որ ես երբէք չեմ մոռանալ։ (Դժուար է գնահատել)։

ՏԵՍԻԼ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ։

ԷՅԼԵՆՇԵՅՆ, ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ, ՖԱՅՐԻՑԻՈՒՍ, ԲՈԼՖ, ԴՈՆԱՊԱԷ
(վերադառնում է)։ Յետոյ երկու ոստիկաններ։

ԷՅԼԵՆՇԵՅՆ։

Դուք մեզ ծանօթ էք, պ. Բոլֆ (Բոլֆը բարեկամ է նշանակալից հետ, բայց ըստ երևույթին յուզմունք է։ Երբեք չէր նշանակալից հետ հարգանքներ, որպէս զի նա գրէ անհրաժեշտ է նշանակալից վկային)։ Շատ ուրախ եմ, որ դուք այս տեղ էք։

ԲՈԼՖ։

Ես տեսնում եմ, ի նախատինս ինձ, իմ ծառան չկարողացաւ կատարել վկայի պարտականութիւնները։ Ներողութիւն եմ խնդրում։ (Քանի որ բարեկամական յեղինակական շնորհակալութեամբ)։ Ես նոյնպէս պէտք է ներողութիւն խնդրեմ և միւս վկայի համար էլ. Տ. Բէյնզօլդ չի կարող այս տեղ երեւալ։ (Կհեղինակական)։ Նա գնացել է։ (Ֆայրիցիւսը անհրաժեշտ է դնում և այդ Բոլֆ ծանուցման միջոցին խորհրդով հետաքննել իւր ճանապարհորդութիւնը. սակայն նա միայն պատահական վկայ էր կալանաւորին, և չէր կարող տալ ոչ մի իսկական ցուցմունք)։

ԷՅԼԵՆՇԵՅՆ։

Ուրեմն ես կարող եմ առանց նորան էլ վարուել։ Ասացէք պ. Բոլֆ, ձեզ յայտնի է մեղադրվողը։

ԲՈԼՖ, (փոքր ինչ յուզուած)։

Այո։ Հինգ կամ վեց օր այդ անցքից առաջ նա ինձ մօտ էր (փոքր ինչ կամայ)։ Նա խնդիր ունէր ինձ մօտ . . .

ԷՅԼԵՆՇԵՅՆ։

Որքան ես կը ճանաչեմ ձեզ, դուք նորան չէիք թողնիլ առանց նպատի (ըստ որի ճանաչում Բոլֆ)։ Չի կորել արդեօք ձեր տանից, այս օրերում ինչ և իցէ ձեր իրերից։

ԲՈԼՖ։

Ո՛չ. ես ոչինչ չեմ նկատել։

ԷՅԼԵՆՇՏՏԵՅՆ, (վեր է առնում սեղանի վերսկից մեղալիօնը),

Այն մեղալիօնը գտնուել է մեղադրվողի մօտ, ձեզ չէ՞ պատկանում այդ:

ԲՕԼՖ, (շփոթուած, ինքն իրան),

Եթէ չեմ սխալվում՝ Տ. Րէյնգօլդի պատկերն է. ինչպէս է ընկել այս տեղ . . :

ԷՅԼԵՆՇՏՏԵՅՆ,

Դուք դրան առաջ տեսել էք ուր և իցէ:

ԲՕԼՖ,

Ո՛չ երբէք, չեմ տեսել:

ԷՅԼԵՆՇՏՏԵՅՆ,

Ուրեմն այդ ձեզ չի պատկանում:

ԲՕԼՖ,

Ո՛չ:

ԷՅՅԼԵՆՇՏՏԵՅՆ, (դնումէ մեղալիօնը սեղանի վերայ),

Դուք մեղադրվողին կալանաւորուելու միջոցին ասել էք, որ նա գիտէր թէ այն տեղի մօտ ուր նորան բռնել են, գտնվումէր ձեր դրամարկը: Ուրեմն դուք հիմնուածիք ենթադրելու, թէ նա մտել է ձեր տունը գողութեան նպատակով:

ԲՕԼՖ, (դժուարութեամբ),

Ո՛չ, պ. քննիչ, ես այդ չեմ ենթադրել:

ԷՅԼԵՆՇՏՏԵՅՆ, (զարմանալով),

Զէիք ենթադրում:

ԲՕԼՖ,

Ո՛չ: Եթէ ես ասել եմ այդպիսի մի բան . . :

ԷՅԼԵՆՇՏՏԵՅՆ,

Այո՛, Դուք ասել էք: Ոստիկանները այդ լսել են:

ԲՕԼՖ,

Ես այդ ասել եմ տաքացած, վստն զի շատ յուզուած էի այն ժամանակը ընդհակառակը, ես ունիմ հիմն կարծել (Խօսեց է պարսկերէնով), թէ մեղադրվողը եկել էր իմ տուն առանց չար դիտաւորութեան, թէ նա պատկանումէ իսկապէս ուղղութեաների կարգին:

ԷՅԼԵՆՇՏՏԵՅՆ, (բուրբուրէն զարմացած),

Ես ձեզ չեմ հասկանում: Դուք նորան տեսել էք շատ կասկածաւոր հանգամանաց մէջ, ինքներդ մատնել էք ոստիկանների ձեռքը, տեսնումէք այս տեղ, ի՞նչ թանգազին իրք են գտել նորա մօտ, և յանկարծ, այժմ դուք յօժարամիտ էք նորան անմեղ համարելու:

ԲՕԼԹ, (տարուշերուելով):

Այո՛, յօժարամիտ եմ, վրասն զի անձնական տպաւորութիւնը, որ արել է ինձ վերայ . . :

ԷՅԼԵՆՇՏՏԵՅՆ, (կարճ լռութիւնից հետոյ):

Ես չեմ կարող ենթադրել, պ. Բօլֆ, այնպիսի հրապուրանք ձեր մէջ յօգուտ բանտարկութիւնից ազատուածներին, որպէս զի տնէիք աւելի շատ քան, որքան պէ՛տք է, յօգուտ մեղադրւողին: Ձեզ՝ իհարկէ, յայտնի է, որ վկաների ցուցմունքը կարելի է հաստատուին երդուժով:

ԲՕԼԹ, (պատեցազմելով իւր յուզման յետ):

Այո՛: այդ ինձ յայտնի է :

ԷՅԼԵՆՇՏՏԵՅՆ:

Գործը անձնական տպաւորութիւնների վերայ չէ՛ այլ մեղադրւողի յանցաւորութեան կամ անյանցաւորութեան ապացուցութեանց: Ի՞նչ ապացուցութիւններ կարող էք բերել մեղադրւողի անմեղութեան մասին: (Բօլֆը լռումէ, խօսէր է պարսոմ): Դուք հենց ինքներդ յառաջքան նորա կալանաւորուիլը ոստիկաններին նախազգուշացրել էք պատրաստ լինել. դորանից երևումէ, թէ դուք արդէն կասկած ունէիք, որ կարող էր մէկ բան պատահել: (Երբ ընդհատուեց խօսակցութիւնը Էյենշտէյնը կ'անդամաւորէր իր խօսակցութիւնը Բօլֆին) Զենց դուք ինքներդ շտապեցիք ոստիկանների հետ, երբ լսեցիք ազադակի ձայն այգումը օգնութեան համար . . : Այսպէս էր եղելութիւնը թէ ոչ:

ԲՕԼԹ, (երբ անօգնական):

Այո՛, արգարեա . . . :

ԷՅԼԵՆՇՏՏԵՅՆ (դէպի դռնապահները):

Ի՞նչ:

ԴՌՆԱՊԱՀ, (մօտենումէ կիսաձայն):

Ջահիլ տիկինը, որ երեք անգամ եկել է արդէն, զարթել է այժմ և շատ խնդրումէ, որպէս զի նորան այս տեղ ներս թողնեն . . . :

ԷՅԼԵՆՇՏՏԵՅՆ. (կիսաձայն):

Ներս բերէք նորան: (Դռնապահը գլխով է անում մի-ն էլիս Դռնապահին. նա դուրս է գնում: Քննելը Բօլֆին, որ աստիճանահան-գնացարկի է արդարայայտում): Խնդրեմ ձեզանից դեռ այս տեղ մընաք, պ. Բօլֆ: (Բօլֆ հեռու է կանգնում դէպի աջ, Բայց չի նայում):

ՏԵՍԻՍԱԼ ՎԵՅՆԵՐՈՐԴ.

Նոյն անձինք, Ա.Գ.Ա.Թ.Ա. ՀՈՒԳՕ, Ագաթա բռնել է որդու ձեռքից, վերջը
երկրորդ գոնապահը:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ, (խոսող):

Ինչո՞ւ Համար դուք ներկայացել էք երեխայի հետ միասին:

Ա.Գ.Ա.Թ.Ա. (ձգելով միայն սուր հայեացք Ֆաբրիցիուսի եւ Րօլֆի վերայ, հանդարտ
եւ հաստատապէս):

Ներեցէ՛ք ինձ, պ. դատաւոր, կամ՝ ինչպէս դուք կոչուածք:
Հաւատացէ՛ք ինձ, որ իմ որդու ներկայութիւնը անհրաժեշտ
հարկաւոր է այս տեղ: (Նա դառնալով նայում է Ֆաբրիցիուսի վերայ,
որ սաստիկ յաղածան մէջ էր ելնել շուրջ էր պալին, էյլէնդային այդ նկա-
րումը) Ո՛րքան էլ փոքր լինի նա, բայց այս տեղ կարող է օգնել
գործին, եթէ իմ խօսքերը ցանկացած օգուտը չբերեն: (Յաղա-
փայտով): Ես ճանաչումեմ մեղադրվողին և նա, հաւանական է,
որ իմ խօսքերս չի լսիլ: Ուստի յանուն արդարութեան, ես խնդ-
րումեմ ձեզանից, պ. դատաւոր, ինձ մօտ թողնէք երեխային:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ (կողմնակի նստում է Ֆաբրիցիուսի վերայ յետոյ Ագաթայի, քիչ
մտածելով):

Երեխան կարող է մնալ ձեզ հետ, բայց ես շուտով կիմանամ,
թէ նա ինչ յարաբերութիւն կարող է ունենալ գործին . . . :
(Հոգօ մտնելով առաջում պէս Ագաթայի մօտ, Ֆաբրիցիուսը պէտքը
վեր է կենում): Ձեր անձնը:

Ա.Գ.Ա.Թ.Ա.

Ագաթա Շտերն: Այրի:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ:

Ձեր հասակը:

Ա.Գ.Ա.Թ.Ա.

Քանի մի ամսից յետոյ քսան և չորս ամաց:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ:

Ինչո՞վ էք պարապում:

Ա.Գ.Ա.Թ.Ա.

Կատարումեմ Համարակալի պարտաւորութիւնները պ. Րօլֆի
գործարանում:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ:

Ձեզ յայտնի՞ է մեղադրվողը:

Ա.Գ.Ա.Թ.Ա.

Այո, ես ճանաչումեմ նորան: (Դառնալով մօտ է պալին հարցա-
նալ իւրաքանչէր Ֆաբրիցիուսի վերայ): Նա, հաւանական է, չի ասիլ ձեզ,

որ նոյնպէս ճանաչումէ ինձ: (Եյլէնշաէյն Բադաշաիան Նշան պալլ: Կտրելի է նա խոստովանել է իւր յանցաւորութիւնը:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ:

Ո՛չ բոլորովին, ո՛չ լիովին:

ԱԳԱԹԱ, (Խորին զգացման ցնցումով)^ա

Մի հաւատաք նորան, դա մեղաւոր չէ: Նա կամենումէր իւր դուստրը տեսնել, և ես նորա դուստրն եմ:

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ, (Լռումէ անպատեւի յայտարարութեամբը: Դիտումէ դարձեալ ֆաբրիցիուսին, որ քիչ քիչ մտեհնալով, մըցումէ յուզման հետ, որ պատել են նորան եւ, ցանկալով այդ ծածկել, հեղնաբար ժպտումէ եւ ծիծաղում կեսաձայն. հանումէ թաշկինակը, փաթաթումէ նորանով ձեռը եւ կռծումէ նորան),

Մեղադրվող, դուք Լսեցիք: Այդ տիկինը ձեզ իւր հայր է անուանում. ինչ բանի համար էք դուք ծիծաղում:

ՖԱԲՐԻՑԻՈՒՍ:

Ծիծաղումեմ այն պատճառաւ, որ նա անտեղի է խօսում: Ես երբէք դուստր չեմ ունեցել:

ԱԳԱԹԱ:

Դորան մի հաւատաք: Նա ինձ և իմ որդուն չի ճանաչում այն պատճառաւ, որ կալանաւոր էր. նա կարծումէ՝ թէ մենք չըպիտի Ժառանգենք նորա խայտառակութիւնը: Ուստի նա վճռել է դարձեալ մտնել բանտը: Հայր, դէ մտիկ տուր ինձ վերայ: Ես ամբողջ գիշերը անցրել եմ այդ տան առաջը պատի մօտ անկիւնում. նա յումէի բոլոր լուսամուտներին, որպէս զի իմանամ թէ որի ետեւումն ես գտնվում դու: Ես կարծումէի՝ եթէ հայրս քնած չէ, տրեմն ես գէթ մտքով ծորա հետ կըլինիմ: Եւ բոլոր գիշերը ասել եմ ինձ ու ինձ. «չ, նա մեղաւոր չէ: Նա չէր կամենում գողութիւն անել: Երբ ցերեկը կըհասնի ես կըգամ այս տեղ և կարգարայնեմ նորան: Դէ, խոհեմութիւն արա, հայրիկ, իմ քաղցրիկ հայր: Ասա՛ դատաւորին, թէ կամենումէիր միայն տեսնել ինձ և իմ երեխային, թէ դու ցանկանումէիր հրաժարական ողջոյն տալ մեզ վերջին անգամ . . . :

ԷՅԼԵՆՇՏԵՅՆ, (Նշան է անում նորան, որպէս զի լռի, խոփու):

Դուք այն բանն էք անում, որը ես ձեզ չեմ կարող թողադրել: Ես հրաման տուի ձեզ խօսել մեղադրվողի հետ, որպէս զի ազդէք նորա սրտի վերայ. բայց ես չեմ կարող թողալ տալ ձեզ խորհուրդներ տալ նորան թէ ինչպէս պէտք է իւր անձը՝ արդարացի: Եթէ դուք միւսանգամ կըլինէք ասածներդ, այն ժամանակ ես կըսար-

տաւորուեմ ձեզ հեռացնել: Մեղադրվող, Տ. Շտերնը ձեր գոլտորըն է թէ ոչ:

ՖԱԲՐԻՑԻՈՒՍ:

Ես ինդրումեմ ձեզանից, պ քննիչ, արձակել Տ. Շտերնին իւր երեխայի հետ, այն պատճառաւ՝ որ նորան բոլորովին չեմ ճանաչում, (Բռնոմէ Գլխիւ): Նորա խելքը գլուխը չէ, եթէ ոչ ի՞նչպէս կը համարձակէր պտրտել յանցաւորներին նստարանի վերայ իւր հայրը, որին վերտոին բանտարկութիւն է սպառնում: Հեռացրէք դորան այս տեղից (առաջիկա պահիւ) երգմանցնումեմ ձեզ, ճար արէք ինձ այն տեղ տանելու, ուր ինձ համար աւելի լաւ կըլինի, քան թէ աղատութեան մէջ. ես ինդրումեմ իմ բնակութեան համար միայն հինգ քայլ երկայնութիւն և երեք լայնութիւն:

ԵՅԼԵՆՇԵՅՆ, (Նայումէ քանի մի բոպէ Ագաթայի վերայ, որը յուսահատութեան մէջ կտորատումէ ձեռք. յետոյ նայումէ Ֆաբրիցիուսի վերայ):

Համբերութիւն ունեցէք, բանտը վաճիք չէ՝ բեզարած պանդուխտների կեանքի համար: (Իւրի Ագաթա իբր առնումէ): Դուք լսեցիք. ձեր ցանկութիւնը օգնել մեղադրվողին անօգուտ է: Հիմա դուք կարող էք երթալ:

Ա.Գ.Ա.Թ.Ա.:

Ո՛հ. Տէր Աստուած, մի թողնիր ինձ: Յանկարծ հասարակ վարահոմբէ, որ Երևումէ յառահարահոմբէան բողեմին): Հոգո, արի ինձ մօտ: (Զոռոմէ նորա մօտ ծնկան վերայ. Գրիշով նորան, յետոյ աղերասնով նայումէ Բռնիչի վերայ, որպէս զի նա չը հետապնէ իրան): Գնա՛ նորա մօտ, Հոգո, արա՛ նորան, որ ճշմարիտը խօսի միայն ճշմարիտը:

ՀՈՒԳՕ, Վախով, կիսաձայն:

Մայրիկ, ես նորանից վախենումեմ:

Ա.Գ.Ա.Թ.Ա.:

Նա քո պապն է, Հոգո, և սիրումէ քեզ: Մօտեցիր նորան և ասա՛, «պապիկ ջան, մենք քեզ սիրումենք: Պապիկ ջան, ճշմարիտն ասա՛, մի՛ հրաժարուիր մեզանից»:

ՀՈՒԳՕ, (Հեռանումէ Ֆաբրիցիուսից, որ մթադին նայումէ նորա վերայ, կամենալով անձահարել իւր յուզմունքը):

Ո՛հ, մայրիկ, ես չեմ գնալ նորա մօտ: Ես աւելի լաւ եմ համարում գնալ պ. Բօլֆի մօտ: (Ֆաբրիցիուս Բռնոմէ սիրտը):

ԱԳԱԹԱ՝ ԲՈՆՈՒՄԷ ՀՈՒԳՅԵՆ՝

Ո՛չ, Հուգօ, ոչ: (Զընայելով Ռօլֆի վերայ, որ յաւելած է պէտա-
նով): Պ. Ռօլֆը կարող է ապրիլ և առանց մեզ, նորա ապրուստը
լաւ է: Բայց խեղճ պապդ, որից դու վախենումես, սիրումէ քեզ
աւելի, աւելի շատ քան պ. Ռօլֆը: Պապդ միայն ծածկումէ իւր
սէրը, այն պատճառաւ, որ նա շատ է սիրում քեզ: Նա ուզումէ
դարձեալ անբախտ լինել, կարծելով, թէ մեզ հետ ապրել չի կա-
րելի նորան, բայց նա պէտք է մեզ հետ ապրի: Ես չիմ վախում
և կասեմ ամենի առաջ, որ կամենումեմ գրկել նորան և ասել.
հայրիկ, աշխարհը մեծ է և աղքատութիւնը մեզ համար զար-
հուրելի չէ: Ուր դու կրկամենաս երթալ՝ մենք էլ քո ետեւից կը-
գանք և մեզ այն տեղ աւելի լաւ կըլինի, քան թէ այս տեղ: Մօ-
տեցիր նորան, բռնիր նորա ձեռը: Մի վախենար նորա բարկացած
դէմքից, նորա սիրտը արտասուքով լցվումէ, անսնելով որ դու
այդպէս վախումես նորանից, մտիկ տուր նա արգէն լալիս է:
(Փափայեմ ահա՛ն ինչ ասուի լալ):

ՀՈՒԳՕ՝ Գնումէ նորա մօտ եւ գրկումէ նորան ձեռքերով :

Մի լար: Մենք քեզ սիրումենք:

ՖԱԲՐԻՑԻՈՒՍ՝ Յանկարծ սխմումէ նորան իւր սրտին):

Իմ թողը, իմ դստեր զաւակ: (Դիմումէ նորան):

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ՝ Տպաւորութեան ներքոյ, պատճառած ուրիշներն այս տեսարա-
նով, փոքր ինչ լուսթիւնից յետոյ :

Մեղադրվող, դուք ճանաչումէք հիմա, որ այս երեխան ձեր
դստեր զաւակն է:

ՖԱԲՐԻՑԻՈՒՍ՝ (Բռնել է Հուգօյն դրկի մէջ, երբեմն ձեռը քսումէ նորա դը-
լին, երբեմն դարձեալ հեծկտումէ):

Ակամայ կամքով պիտի խոստովանել, պ. քննիչ, երբ որ դուք
այսպէս սաստիկ շարժեցիք սիրտս . . . : (Բռնումէ Երեմայի գլուխը
յետեւի մէջ): Իմ զաւակս, իմ քաղցրիկ թողնիկ: (Լալիս է և
ժխտապէս): Ահա և իմ դուստրը:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ՝

Դէ հիմա ասացէք, ինչո՞ւ համար դուք երեկ պ. Ռօլֆի այգումն
էք եղել:

ՖԱԲՐԻՑԻՈՒՍ՝

Ես չար դիտաւորութեամբ չէի գնացել այն տեղ և ոչ գողու-
թեան համար: (Բռնումէ Հուգօյի յետեւի և գրկումէ իրան ճօրեցած
Ագաթային): Ահա ում էի պառնում ես այն երեկոյ այգում մէջ:

ԷՅԼԵՆՇՏՏԵՅՆ. (Նայումէ Բօլֆի վերայ որ աչքերի արտասուքը սրբումէ Թաշկի-
նակով եւ Ժպտումէ):

Երեւումէ որ և պ. Բօլֆ այդ բանին հաւատումէ: (Բօլֆը գլխով
է անաւ) և ես նոյնպէս հաւատումեմ այժմ: Բայց այս մեղա-
լիօնը գտնուել է ձեզ մօտ. նա չի կարող ձեզ պատկանիլ: Այդ
գուր ի՞նչպէս էք բացատրում: (Ագաթա և Բօլֆ կանգնած են յոս-
ման մէջ: Երկրորդ դռնապանը այդ միջոցին ներս է մտնում և ասում
մէջ բան աստիճանի դռնապանի ախարջին. նա մօտենում է նոյնին և նոյնպէս
հանդարտ խօսում է նորա հետ: Ելէնշտէյնի գոգի ինչ զարմացած նշան
է դալիս նարան, որ նա դուրս գնաց):

ՅԱՅՐԻՑԻՌԻՍ. (Այդ միջոցին մտիկ է տալիս Աղաթայի վերայ. երբ թէ հարցնե-
լով. տեսնումէ նորա շփոթուիլը, Տխուր):

Ուրեմն ես այնու ամենայնիւ պէտք է իմ անձս միայնութեան
դատապարտեմ, յիսն զի եթէ ձեզ տեսեմ ինչպէս է ձեռքս ընկել
մեղալիօնը, այն ժամանակ դուք ինձ չէք հաւատալ: Միայն մէկ
վկայ կարող կրլինէր բացատրել ձեզ այս բայց նա (դառն ժպտով)
այս տեղ չի լինի. նա հեռու է: Դիցուք թէ այս տեղ լինի, այն
ժամանակ չէր ասիլ, ի հարկէ . . . (նկատելով ներս եկող Իդային
լսում է զարմացից):

ՏԵՍԻՒԼ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ.

ՆՈՅՆ ԱՆՁԻՆՔ. ԻԴԱ (մօտենումէ դռնապահի հետ):

ԷՅԼԵՆՇՏՏԵՅՆ (Իդային, որ ծանր շունչ է քաշում, կանգնումէ դռների մօտ):
Խնդրեմ ձեզանից մօտ եկէք. Տ. Բէյնգօլդն է:

ԻԴԱ (կիսաձայն).

Այո: Իդա Բէյնգօլդ:

ԷՅԼԵՆՇՏՏԵՅՆ.

Ինչը ստիպեց ձեզ երեւալ այս տեղ:

ԻԴԱ (ընդհատելով խօսքերը, շատ անգամ դադար առնելով, որպէս զի կարողա-
նայ շունչ առնել նորան պատահած յուզմունքներէ):

Որպէս զի ձեր և բոլորի առաջ յայտնեմ . . : Ես իմ մէջ
ուխտ եմ արել և կրկատարեմ նորան . . : Դէպի ինձ ներողա-
միտ եղէք, բոլորը կորցրել եմ իմ կեանքումս, հաւանական է,
այն պատճառաւ, որ ապրել եմ միայն իմ անձին համար: Այժմ
ես պտրումեմ հոգու անդորրութիւն և չեմ կամենում թողնել
անբաղդութեան մէջ նորան, որին պատկանում էի երբեմն . . .
այժմ էլ նորան եմ որսնի չարժեանայ ինչ: Այս պարտը (Յայց է

Կալիս Գաբրիելի (Վերայ) դուստրս և թուռնս արգէն խնդրումեն, երևումէ, նորա համար: Նորա դստեր մայրը նոյնպէս պարտական է միանալ նոցա խնդրուածքի հետ: Նա այս տեղ է ձեր առաջին: Ես նորա կինն էի: (Աղբիւսի յայնով): Եթէ նա կալանաւորուեց մինչի յանցանքի կատարելը, կամ եթէ վերջին աղքատութիւնը ներումէ նորան, ուրեմն մի մեղադրէք նորան: Պէտք է որ նա այլ ևս անբաղդ լինի: Նա պէտք է իմ բոլոր ունեցածին մասնակից լինի: (Գաբրիելի մօտէ մերձէլու Կալիսին և Գաբրիելին): Իսկ եթէ չի ցանկանում, այն ժամանակ ես նորա համար ներողութիւն կը խնդրեմ . . . ամեն տեղ . . . թագաւորի մօտ . . . (Միկ Կալիսի Ագաթայի վերայ): Դուցէ այն ժամանակ կը ներէ ինձ նորա դուստրը՝ իմ դուստրս:

ՖԱԲՐԻՑԻՈՒՍ, (բռնումէ իւր գլուխը),

Այսօր կարծես երազումն եմ: (Բռնումէ Ագաթայի յետէ) Ինձ մօտ կաց, որ իմանամ, թէ այս երազ չէ . . . :

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ, (դնումէ մեղալիօնը),

Դուք ճանաչումէք, այս ում պատկերն է: Ինձ թուումէ, թէ այդ նման է ձեզ:

ԻԴԱ, (զննելով պատկերը),

Ի՞նչ եղանակով դա այս տեղ է: Ես կորցրի նորան երեկ երեկոյին, պ. Բօլֆի այգիումը (յուզում զնում մերայիօնը «Լալանի վերայ»): Ես միայն կրումէի նորան: (Յոյս Կալիսի աղբիւսի վերայ): Պատկերը պատկանումէ նորան:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ, (կարճ լուրսիւնից յետոյ),

Դորան: Ուրեմն դուք կարող էք հանգիստ լինել, մեղադրութիւնը, տոեանապետի համաձայնութեամբ հենց այսօր ազատ կը լինի, որի համար ես երաշխաւոր եմ ձեզ:

ԱԴԱԹԱ,

Հայրիկ: Դու ազատ ես, ազատ: (Ուրախութեամբ լալան է և գրիւմէ նորան):

ՖԱԲՐԻՑԻՈՒՍ,

Ո՛վ իմ դուստր: Թանգագին զաւակս:

ԵՅԼԵՆՇՏԵՅՆ նշան է անում քարտուղարին եւ դռնապանին, որպէս զի նոքա ազատութիւն տան ներկայ եղողներին շարժուած բոլոր լսածներով եւ հանդարտ դուրս է դնում դէպի ձախ, Նոքա ծանր ծանր նորա ետեւից քաշվում են):

ԻԴԱ, (յուզում զիստաձայն),

Ես ևս «կարող եմ այժմ զնալ» . . . Ինձ էլ կասե՞ն արդեօք թողութեան խօսք յառաջ քան իմ դուրս երթալը: Մէկ վերջին խօսք:

ՖԱՐՐԻՑԻՈՒՍ, (կարճ լուսկիւնից յետոյ, չընայելով նորա վերայ),

Այդ նոյնպէս ինձ էլ է վերաբերում: (Իրա լռութիւն): Եւ երգուել եմ երբէք չընենել, երբէք . . : Բայց սուրբ Աւետարանի մէջ գրուած է «Մի դատէք զի մի գատկցիք»: Այդ է իմ վերջին խօսքը:

Ս.Գ.Ա.Թ.Ա., (Ժածկումէ ձեռքով երեսը, յետոյ մօտենումէ Իգային, Յոյց տալով Ֆարքիցիոսի վերայ, ճիգն քափելով),

Շնորհակալ եմ քեզանից մայրիկ: Էլ աւելի չեմ բարկանալ: (Զեւոյն ձեռնութիւն նորա: Մեղմ): Իցէ թէ ցտեսութիւն . . :

Ի.Գ.Ա., (հազիւ չէ լալիս),

Շնորհակալ եմ: Բախտաւոր լինիս: (Թեւեռութիւն դէպի Հոգի և համբարում նորա ճակար: Յետոյ հարկ արտաբերելով վերայ և զհոգի նախ ձեռնութիւն յետոյ իբրեւ ճիւղ բարեւանալով): Շնորհակալ եմ, շնորհակալ ամենից: Մնաք բարեւալ: (Դուրս է գնում):

ԲՕԼՖ, (մօտենումէ Ագայիցին, լուսկի),

Իսկ ես: Եթէ մտաւորաբար, չորս ծնկանս վերայ ձեր առաջ, ապա չեմ և ասեմ՝ «Ներեցէք ինձ, վերադարձէք իմ տունը, թող աշխարհը ասէ, ինչ որ կուզէ: Բայց դուք կըլինիք իմ բախտաւորութիւնս (Բնութիւն Գայիցին) իմ հպարտութիւնս», այն ժամանակ դուք կըմերժէք ինձ ձեզանից:

Ա.Գ.Ա.Թ.Ա.,

Այն գիշերը ես ատումէի ձեզ, բայց այժմ սիրում եմ, (Բնութիւն Գայիցին):

ՖԱՐՐԻՑԻՈՒՍ, (գրկումէ Հոգային)

Դուտոր և թուռն, այժմ էլ չեմ բաժանուի ձեզանից:

(Ապրադայի ձեռնութիւն):

Վ Ե Ր Զ.

Պ Ա Տ Գ Ա Մ.

Ո՞վ դու համեստ իմ հեղ թռչն
Վաղուց չէիր քերզում մեղմիկ,
Գիտեմ դու ինձ մոռացել 'իր,
Սև բաղդիս պէս հեռացել 'իր.

Այժմ եկար կարեկցաբար,
Կտցիդ բռնած լարած քնար,
Բուժել սրտիս խոր խոցերը,
Մեղմել կիզող վառ բոցերը.

Ուրեմն քեզ այս խնդրումեմ,
Սիրուն թեզ համբուրումեմ.
Երգիր պատմիր տեսածներդ,
Բաղդիս մասին լսածներդ.

Բաղդիս մասին ի՞նչ բան գիտես,
Լինի՞լ պիտի միշտ սև երես,
Եւ մոռացկոտ, դանդաղաքայլ,
Օտարապաշտ ու այլ և այլ.

— Երեկ տեսայ ես քո բաղդին,
Վայ էր տալիս նա քո գլխին,
Աչքերը թաց, գլուխը ցած,
Մազերն շաղ, ոտները բաց.

Նա ինձ յանձնեց որ քեզ ասեմ,
Չըմոռանամ այլ միշտ կրկնեմ.
« Մեղաւոր չէ բաղդդ այնքան,
Որքան ինքդ, յիմար անբան.

Բաւ է լինիս դիւրահաւատ,
Խղճմտանօք արդարադատ,
Այդպէսներին է որ կասեն,
« Սոված ճաշին կըքնեն ».

« Երբ չես լսում այս խրատին՝
Ի՞նչ անէ քեզ արծաթ ոսկին.
Ոտիդ տակին փռած լինի,
Չես համարիլ բան պիտանի.

« Ինչպէս արիր անցեալներում,
Պատճառեցիր շատ զարմացում.
Կարծեցիր որ պիտի ասեն՝
Ահա, ահա սուրբ մարգարէն.

« Եւ ասացին հակառակն.
Էշն ի՞նչ անէ գէր դմակն,

Այլ պիտի տալ մէկ աղուէսի,
 Ժիր, խաբուսիկ աներեսի,
 « Մինչ յագենալն ինքն ուտէր,
 Աւելցուկն թռչնոց թողնէր.
 Թող առիւծն հա մունչէր,
 Զայրու թիցն իրան նեղէր . . . »

« Դիցուք թէ հենց ես բաղդն եմ,
 Բայց յիմարին ես ի՞նչ անեմ.
 Այլ է ես տամ՝ նա վեր չառնէ,
 Այլ է չըտամ՝ նա պահանջէ:

« Կարծեմ՝ հիմայ փորձդ շատ է,
 Լաւ մտածիր, խոհեմ դատէ.
 Բաղդն է վատ՝ թէ դու յիմար,
 Որ մնացիր քաղցած անճար »:

— Այո՛, այո՛ մեղաւոր եմ,
 Սխալներս այժմ գիտեմ.
 Բարի բաղդս թող ինձ ներէ,
 Կրկին ինձի միտն բերէ:

Խոստանումեմ խօսքն լսել,
 Ինչ որ ասէ՝ ճիշտ կատարել.
 Սուտը ատեմ, խիղճս պաշտեմ,
 Ինչպէս ցայսօր միշտ արել եմ:

Այս երբ լսեց իմ թռչնիկը,
 Զարկեց իրար իւր թւերը.
 Զայն արձակեց խիստ բարկութեամբ,
 Վերջն ասաց ինձ մեղմունքեամբ:

« Գնա՛ գնա՛, յիմար՝ հոգի,
 Զես խրատուել այսքան տարի.
 Բաղդը խռով է քեզանից,
 Ո՛չ այլ ինչի՛ց՝ լոկ այս բանից:
 « Ողորմելի՛, ե՞րբ կարթնանաս.

Երկաթ պիտի դու քնանաս.
 Հեռացիր դու խղճմտանքից,
 Այդ օգային սուտ անունից:

« Այսուհետեւ թէ որ ուղես,
 Բաղդիդ քեզ հետ սիրով պահես՝
 Օրէնք արա մարդ խաբելն,
 Բան ու փեշակ՝ սուտ խօսելն:

« Այս էլ պիտի ես քեզ ասեմ՝
 Դեռ քանի որ մոռացել չեմ:

Բաղդ ու գանձը եղբայրներ են,
Միշտ հանապազ իրար կօգնեն:

« Ո՛չ գանձն է առանց բաղդի,
Եւ ոչ բաղդն՝ առանց գանձի.
Ուրեմն դու խոհեմ ապրիր,
Յոյսդ միայն բաղդին մի՛ դիր:

« Եթէ ասածս միշտ անես,
Եւ անխափան միշտ կատարես՝
Այնուհետեւ գանձն ու բաղդն
Կը բուժեն քո բոլոր ախտն:

« Միսը դու կեր զատկէ զատիկ,
Բոլոր տարին սոխ ու հատիկ,
Հաց ու աղցան և սառն ջուր,
Խիստ անվնաս լաւ կերակուր:

« Չայ շաքարն խիստ վատ բան է,
Գործածես դու՝ Աստուած չանէ.
Գինի, օղի, իւղ ու պանիր,
Ամենևին բերան մի՛ դիր:

« Երբ ծնուելէս հայր Աղամից,
Առ օրինակ հենց նորանից,
Որով լինիս համեստ որդի,
Մխիթարիչ հօրդ սրտի:

« Երբէք շորի դու փող մի տար,
Չիցէ խարէքեզ կինդ չար,
Յանկարծ տեսնես մերկացել էք,
Փառք ու պատուից դուք ընկել էք:

« Եթէ դու այս խրատներն,
Անխախտ պահես, գիտէ Տէրն,
Կարճ միջոցում հարուստ կը լինիս,
Թէ ոչ՝ պիտի քաղցած մեռնիս:

— Խրատարեր դու իմ՝ անգին,
Գնա ասա իմ հրեշտակին,
Խղճմտանքից չեմ հեռանալ,
Պատգամներն չեմ մոռանալ:
Այս եմ տեսել իմ հօրիցս,
Եւ միշտ լսել իմ մօրիցս,
Լաւ է լինիլ աղքատ արդար՝
Քան հարուստ՝ ժլատ վատթար:

Գ. Մ. Օհանջանեանց:

ԱԶԳԱՅԻՆ

Խմբագրութեան Արարատ Ամսագրի.

Խնդրում եմ հետեւեալը տեղաւորէք ազգագրութեան ամսագրիդ որ և է կընքում:

— Եղեւեան գտնվում է Մոզզոկ քաղաքից 35 վերստ հեռաւորութեամբ մի զառիփայր տեղում: Գիւղը բաղկացած է 500 տնից, բոլորը հայեր են և գաղթել են Ղուբայի և Դարբանդի նահանգներից խաների ժամանակներում 1797 թուականին: Եղեւեան գեղեցիկ տեղք ունի. արեւելեան, հիւսիսային և արեւմտեան հարաւային կողմերում տարածվում է ընդարձակ դաշտը, ուր ցանում են իւրաքանչիւր տարի հացահատիկներ: Ամենից աւելի հրապուրելի են խաղողի այգիների տեսքը և անտառները, որոնք նոյնպէս գտնվում են արեւելեան հարաւային կողմերում:

Եղեւեանցիք պարապում են երկրագործութեամբ, այգեգործութեամբ, և մի մասն էլ մշակութեամբ: Բնակիչների կէս մասը միայն կարողանում է պարզ հայերէն խօսել, իսկ մնացեալը չգիտէ *): Սոքա շատ համեստ բնավորութեան տէր են. թէպէտ ուսումից զուրկ, բայց սիրով հետևում են իրանց դաւանների կրթութեանը: Աւելին Ս. Աստուածածնայ տնուամբ մի եկեղեցի գիւղի կենդրոնում և երկու քահանայ:

Եկեղեցուն մերձ արեւելեան հարաւային կողմում գտնվում է Հոգեւոր Ծխական - Դպրոցը: Դպրոցի հարաւային կողմում գտնվում է ուսուցչի բնակարանը, որ շինել է իւր արդար վաստակով Եղեւեանքէակ պ. Եղիազար Յոնանեան Ալասեանցը, որ Դպրոցում 12 տարի վարել է հոգաբարձուի պաշտօն, իւր անձնուէր ծառայութեան համար պ. Ալասեանցը ստացել է Հանգուցեալ Տէր Գէորգ Դ. Վաթողիկոսից օրհնութեան կոնդակ, իսկ Հանգուցեալ Տէր Ռուսաց ՎայսրԱլեքսանդր Նիկոլայեւիչից մի արծաթեայ մեդալ:

Դպրոցը բաղկացած է մի դասարանից և երեք բաժանմունքից. յիշեալ Դպրոցի մէջ ուսանում են 50-ի չափ աշակերտներ Հայոց և Ռուսաց լեզուներ: Պէտք է խոստովանել, որ Դպրոցը փոքր է, և թէպէտ ամենքը ցանկութիւն ունին իրանց որդւոցը Դպրոց ուղարկել, սակայն Դպրոցում տեղ չը լինելու պատճառով՝ զուրկ են մնում **). այդ իսկ պատճառով էլ խեղճ ծնողների եռանդը պաղել է: Յիշեալ Դպրոցով կառավարուել են 1866 թուականից մինչև այսօր. շատերը յուսահատ մնալով իրանց դաւանները չընդունուելուն համար, Այսպիսի յուսահատ դրութիւններից յետոյ, վերջապէս Եղեւեանց բաղը

(*) Հայերէն չիմացողները համարեա բոլորը հասակուոր մարդէկ եւ կանայքն են. իսկ երեսասորդներից շատերը խօսում են պարզ հայերէն. իսկ. Յօդ.

(**) 500-տնից ամենատակաւ 100 կամ 150 աշակերտ կարելի է ժողովել, միայն եթէ Դպրոցը ընդարձակ եւ մի քանի դասարաններից բաղկացած լինէր. դուրս համար էլ շատ մանուկներ ուսումից զուրկ մնալով, անցուցանում են իրանց թանկ ժամանակը փողոցների մէջ մանկական խաղերով, իսկ. Յօդ.

բացուեց: Անցեալ 1883 թուականի Սեպտեմբերի 23-ին Աստրախանի թեմի կառավարիչ գերապատիւ Սրբազան Սուբխաս Եպիսկոպոս Պարզեանը, իր վիճակը այցելելու ժամանակ, ի միջի այլոց այցելեց նա և Եդեսիային: Եկեղեցական կարեւոր գործերը կարգադրելուց յետոյ այցելեց նա և Դպրոցին, աշակերտներին մի քանի հարցեր առաջարկելուց յետոյ, գոհ սրտով գնաց իւր իջևանը: Երեկոյեան հասարակական ժողով կազմեց և ազդու խօսքերով հասկացրեց նոցա Դպրոցի բարձր նշանակութիւնը և յորդորեց, դպրոցը ընդարձակել: Սրբազան Հօրը ճանապարհելուց յետոյ յարգելի ժողովրդականքը անմոռաց մնալով իրանց խոստման՝ հասարակական ժողով կազմելով պ. Արապետ Եղիազարեանին և պ. Բարդուղիմէոս Սուքեասեանին ընտրեցին Դպրոցի շինութեան հոգաբարձու: Ապա որոշեցին ամենքի համաձայնութեամբ կալերի ժամանակ ցորեան և կորեկ ժողովել ի նպաստ դպրոցի շինութեան: Ցուցակ կազմելով յանձնեցին յիշեալ երկու պարոններին անյապաղ ժողովելու: Եւ վերոյիշեալ պարոնները ամեն քանք և աշխատութիւն գործ դնելով ժողովեցին 250 մերկայ ցորեան, սկսել են ժողովել կորեկը: Կորեկն էլ յոյս կայ 500 մերկայ ժողովելու: Յիշեալ արգիւնքները ժողովելուց յետոյ, որպէս բարենպաստակ մի նուէրք պիտի հանգանակեն դրամ՝ այն անձինքներից, որոնք երկրագործութեամբ չեն պարապում, բայց ունին կարողութիւն. այդպիսի կարող անձինքներից էլ կը ժողովուի 100 ռուբլու չափ դրամ: Ի վերջոյ իւրաքանչիւր արօրատերից դարձեալ կ-ական ռուբլի, բոլոր արօրների թիւը հասնում է 67-ի: Ուրեմն յիշեալ 67 ը արօրներից ստանալու գումարը կըլինի 268 ռուբլի վերոյիշեալ կամաւոր նուէրները ժողովելուց յետոյ, ի հարկէ կը գտնուեն այնպիսի բարեպաշտ անձինք ևս, որոնք իրանց կողմից Դպրոցի շինութեան ժամանակին դաւձեալ կընծայեն իրանց կողմից իբրեւ կամաւոր նուէր:

Բոլոր նուէրները հաշուելով՝ յոյս կայ 8 կամ 900 ռուբլի գումարել, եթէ չեմ սխալվում 1000 ռուբլի էլ կը գոյանայ: Եթէ յիշեալ գումարով չը կարողանան Եդեսիացիք մի օրինաւոր Դպրոց գլուխ բերել. այնուհետեւ ցանկալի կըլինէր որ եկեղեցական գումարից ևս 1000 ռուբլի նշանակէր նորին Սրբաշինութիւնը, որով վերջին գումարը միացնելով առաջին հետ շատ հեշտութեամբ կարելի էր լրացնել բոլոր ծախքերը: Եդեսիացիք յուսով են որ նորին Սրբաշինութիւնը կը կատարէ այս հանրօգուտ խնդիրը եթէ իրան (Սրբազան Հօրը) գիմելու լինեն առանձին խնդրադրութեամբ:

Ի վերջոյ յոյս կայ առաջիկայ 1885 թուականի Մարտ և Ապրիլ ամիսներում տեսնել նոր Դպրոցի հիմնադրութիւնը Եկեղեցու սրահի մէջ մի յարմարաւոր տեղում: Տայ Աստուած յաջողութեամբ կատարուի Եդեսիացուց ի վաղուց ցանկացած գովելի փափազը:

Հայրապետ Եղիազարեան Վ. Լսոսեանց

Թ. Գ. Կաթուղիկոսի ընտրութեան հիմնական կանոն.—Հաշիւ Բրո-
նակով գիւղի դպրոցի.—129—132.

Թ. Դ. Թիֆլիզու Հայուհեաց բարեգործական ընկերութեան 1884
թ. Մարտ 4 ընդհանուր ժողովի օրագրից քաղուածք.—Նուխոյ դըպ-
րոցաց հոգաբարձութեան և Ս. Եղիշէի տաքելոյ ուսումնասիրական
ընկերութեան առթիւ 173—182.

Թ. Ե. Կաթուղիկոսութեան ընտրութիւն 217—234.

Թ. Զ. Ագուլիսի հեղեղ.—Թղթակցութիւն Վանից.—Տեղեկագիր
օրիորդաց դպրոցի Վաղարշապատու.—Ճառ հրաժեշտի ի զիմաց ու-
սումնաւարտ ուսանողաց Գ. Ճեմարանի.—Վարչութիւն եկեղեցւոյն
Նողայսք քաղաքի և նուիրատուութիւնք ի նպաստ շինութեան 165
—277.

Թ. Է.—Հրաւեր Հայ աղգին.—Կ. Պօլսոյ ձայն.—Թղթակցութիւն
Սիւնեաց Բռնակով գիւղից 325—332.

Թ. Ը.—Թղթակցութիւն Վանից.—Նուէր Մայր Աթոռոյս յանուն
Ադուլեաց վնասուածների 365—368.

Թ. Թ.—Քէնտերրի Արքեպիսկոպոսի նամակը և պատասխանին 416.

Թ. Ժ.—Հանդէս Ժ. տարեգարձի Գ. Ճեմարանի Ս. Էջմիածնի և
տեղեկագիր.

Թ. ԺԱ.—Հոգեհանգիստ Տ. Ներսէս Պատրիարքի Հայոց Կ. Պօլսոյ.
—Ճառ Տեսչի Գ. Ճեմարանի.—Ճառ հանգուցեալ Ս. Ներսէս Պատ-
րիարքի իւր Պատրիարք ընտրուած օրը.—Վերջին հրաժարական ի
պատրիարքութենէ.—Հանդէս յուղարկաւորութեան 496—520.

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ-Բ.—Քաղուածք յօրագրութեանց Սիւսի, Վարչական,
ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ-Բ Գաղատանական և Դպրոցական, 50, 280, 352,
419 521.

ՄԱՀԱՅՈՒՅԱԿ. 124, 181, 283, 422.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ. 235, 522.

Ցուցակ լսածանորդաց և գործակալաց Արարատայ 565.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՔ

Խնդրում ենք յարգելի թարգմանիչներից, հեղինակներից և հրատարակիչներից բարեհաճել, իրանց հրատարակութիւններից քունէ ժի ժի օրինակ ուղարկել Մայր Աթոռոյս Մատենադարանին և ձեւարանի գրատանը:

Այդպիսի նուէրները կընդունուեն մեծ շնորհակալութեամբ և անհուն գոհունակութեամբ, և կըհրատարակուեն նուիրեալ թէ դրբերի և թէ նուիրատուների անունները:

Այս տեսակ նուէրները նուիրատուների կողմից կրկնակի նշանակութիւն կունենան, նախ՝ որ նոքա կըհաւաստիանան թէ իրանց երկասիրութիւնը ընդմիշտ կըմնայ և չի կորչիլ, երկրորդ՝ որ գորանով, Մայր Աթոռոյս Մատենադարանն ու ձեւարանի գրատունը կըդառնան մի կենդրոն, ուր կարող կըլինին ըստականութիւն գտնել բանասէր անձինքը, հնարաւորութիւն ունենալով վերծանել իրանց ցանկացած գրեանքը:

ԲԱՅՈՒԱԾ Է ԱՌԱՋԻԿԱՅ 1885 Թ. ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

“Ա Ղ Բ Ի Ի Ր”

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ԱՄՍԱԳՐԻ

(ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ)

Մեր ուղղութիւնը յայտնի է ընթերցող հասարակութեանը նոյնն է մնում:

Մեր աշխատակիցներն նոյնպէս նոյն են մնում:

Դիւքն ու բաժանորդագլինը դարձեալ նոյն են մնում:

Խմբագիր — Հրատարակիչ՝ ՏԻԴՐԱՆ ՆԱԶԱՐԵԱՆՅ

Հայկէն՝ Тифлисъ, Редакция “АГБЮРЪ”

«ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ԹԵՐԹԻ»

Խմբագրութիւնը ընդունումէ բաժանորդագրութիւն 1885 թուի համար (որ է 4 տարեշրջան) :

Առողջապահական թերթը կը հրատարակուի Երևանում նախընթաց տարիների ծրագրով, կը տպագրուի պ. Էմին Տէր-Գրիգորեանցի տպարանում :

Տարեկան գինն է 3 մանէթ կանխիկ վճարելի: Ստորագրուել կարելի է խմբագրատանը: Օտար քաղաքացիք դիմում են հետևիալ հասցէով, Вѣ г. Эриванъ. Редакцію Журнала «Гигіеническій листокъ» .

Խմբագիր Կրասնարայի ԲԺ. ԼԵՒՈՆ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆՑ

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱՆՈՅ

Տարեկան գինն է 3 մանէթ: Հասցէն Շվ. Эчмиадзинъ. Редакціи Манкаваржаноцъ.

Թիֆլիսում ստորագրուել կարելի է պ. Թէմուրազեանի մօտ:

Խմբագիր-հրատարակող Խորէն Ծ. Վարդ. Ստեփանէ

Մ Ե Ղ Ո Ւ Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի

Տարեկան գինը 10 ռուբլի: Հասցէն Тифлисъ, Редакція „Мегу Айнастани“ .

Խմբ. հրատարակիչ Պետրոս Սիմէօնեանց

ԵՐԵՒԱՆԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հրատարակումէ շաբաթը երեք անգամ. տարեկան գինը 1 ռ.: Հասցէն. Эриванъ, Тип. Теръ-Григорянцъ.

Խմբ.-հրատ. Էմ. Տէր-Գրիգորեանց:

Ն Ո Ր — Դ Ա Ր

Բաժանորդագինն է 10 ռուբլի: Հասցէն. Тифлисъ, Редакція „Норъ — Даръ“ .

Խմբ. հրատարակիչ Սպանդար Սպանդարեան.

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ.

Տպար. Ժողովը խնդրում է Արժ. Գործակալներից որ բարեհաճին ց15-ն յառաջիկայ Դեկտեմբերի տարւոյս ուղարկել 1885 թուի Արարատի բաժանորդաց ցուցակն՝ անխտիր առանց բացառութեան բոլոր եկեղեցականաց անուններն նշանակելով, որպէս զի յառաջիկայ տարին ևս անտեղութիւններ չպատահին գործակալների զանցառութեամբ և յետաձգութեամբ. որով հարկադրուեցաւ Ժողովս ըստ ցուցակի նախորդ տարուան ուղարկել Արարատներ, ոմանց աւելի, և ոմանց պակաս:

Արդէն լոյս տեսած են

Ե. ՕՐԵՅՈՅՅ 1885 ամի. գինը ամենայն տեղ 20 կոպ. ցանկացողները թող դիմեն տեղական հոգ. իշխանութեան գործակալներին:

Բ. ԱԻԵՏԵՐԱՆ համաբարբառ վկայութեամբ հին և նոր Կտակարանաց, գինն է 80 կ. ցանկացողները թող դիմեն կենդր. գրավաճառանոց ի Տփլիս, յԱրևան պ. պ. Ներսէս Ամէսնեանցի և Կարապետ Դադամեանցի խանութներում, կամ ի Տպար. Ժողովս:

Գ. Պատմութիւն ԱՌԵՔԵԼ ՎԱՐԴԵՊԵՏԻ ԴԵՎՐԻՃԻՑԻՈՅ համեմատական ծանօթութեամբ. գինն է 2 ըուբլի:

Ցանկացողները թող դիմեն վերոյիշեալ տեղերը:

